

VI RIVER HIMLEN NED PÅ JORDEN: DRØM OG HVERDAG I REVOLUTIONENS RUSLAND, 1917-1922

Erik Kulavig, *Vi river himlen ned på jorden: Drøm og hverdag i revolutionens Rusland, 1917-1922*, Lindhardt og Ringhof, 2016, 414 s. ISBN 978-87-11-55616-0.

Af Rosa MagnUSDottir

Erik Kulavig, lektor i historie på Syddansk Universitet, er en af Danmarks mest velkendte Ruslandseksperter. Han har udgivet adskillige bøger og artikler om Rusland og Sovjetunionen, tit med fokus på tiden fra Den Russiske Revolution i 1917 til slutningen af Krustjov perioden i 1964, men ikke udelukkende, da flere af hans udgivelser går længere tilbage i tid eller endda fokuserer på Putins Rusland. Kulavig er også en meget populær formidler og holder tit foredrag om både de lange linjer i russisk historie og mere detaljerede emner. *Vi river himlen ned på jorden: drøm og hverdag i revolutionens Rusland, 1917-1922*, som udkom i 2016, er ikke Kulavigs første bog om Den Russiske Revolution, men den har et ny fokus og er netop nu aktuel, da vi i år fejrer 100 års dagen for den russiske revolution. Vi har set et stort antal bøger om revolutionen i nyere tid, udgivet af mange kendte internationale eksperter i Ruslands historie, men det er ganske fint, at Danmark også får en ny, meget gedigen bog om revolutionen i år.

Vi river himlen ned på jorden viser, at Kulavig er godt hjemme i emnet. Det er en bog skrevet med stor sikkerhed og erfaring: den får

en af de mest komplicerede begivenheder i det 20. århundrede, Den Russiske Revolution og dens kaotiske umiddelbare følger i Rusland, til at fremstå forståeligt og gribende. Bogen fokuserer på revolutionens udfoldelse i Rusland og blandt russiske aktører, så læsere som interesserer sig for et global udblik på revolutionen må lede andre steder. Kulavig perspektiverer dog lidt til Vesten og dansk historie i afslutningen, og i det hele taget er bogen skrevet i en let tilgængelig stil, rettet imod den almindelige danske læser.

Kulavig er en erfaren historiker, som har tilbragt meget tid i russiske arkiver. *Vi river himlen ned på jorden* er baseret på russiske kilde-materiale, som er tilgængelige i Lamont Library ved Harvard University. Lamont Library har langt bedre arbejdsvilkår end de økonomisk meget dårligt stillede russiske arkiver og har endda materialer tilgængelige, som man ikke længere kan se i russiske arkiver. Kulavig bruger bl. a. indberetninger fra NKVD, forhørsprotokoller og optegnelser samt avisartikler for at etablere sin fortælling, men historikere vil her savne en omfattende diskussion af de kilder, der er brugt samt en nuanceret diskussion af sekun-

dærlitteraturen. Det hjælper heller ikke her, at forlaget har valgt ikke at bruge henvisninger i bogen, hvilket er mærkeligt, når så mange faghistoriske redskaber ellers er brugt (så som direkte citater).

Men det er også klart, at faghistorikere ikke er målgruppen for det her værk, og Kulavig er en udmærket formidler. Det er lykkedes ham at tage en kendt historie, som alt for tit virker tør og kompleks, og personliggøre den og vise, hvordan revolutionen påvirkede almindelige mennesker i Rusland. Bogen er delt op i to hovedsektioner og elleve kapitler. Del I har overskriften "Forudsætningerne og drømmene" og omfatter i to kapitler "den politiske og økonomiske udvikling i Rusland i tiden efter bolsjevikernes magtovertagelse i oktober 1917 og frem til 1922" (12). Her får vi en nødvendig baggrund for tidens store begivenheder samt en gennemgang af de "tanker, drømme og utopier" (13), de revolutionære kæmpede for under en ideologisk fane. Del II "Revolutionen til hverdag," som er hovedanalysedelen, viser hvordan de nye ideer om en socialistisk verdensorden blev forstået og fortolket af almindelige bønder og borgere i Rusland. Kulavig interesserer sig her for, hvordan "de nye spilleregler" blev modtaget: "ville folk spille med, og hvis de ville, overholdt de så spillereglerne, eller opfandt de deres egne?" (13).

Det første kapitel i bogen lægger linjerne for, hvordan Kulavig griber emnet an, men kapitlet har titlen "Scenen sættes." For at besvare de ovennævnte spørgsmål giver Kulavig os nemlig indblik i episoder i forskellige personers liv, som gør at læseren får indtryk af en tit hverdagsagtig begivenhed og forskellige aktørers reaktioner på den. Bogen er derfor bygget op omkring mange forskellige scener, hvor Kulavig er den som iscenesætter episoderne, måske lidt som en filmfotograf som zoomer ind på en hændelse,

udfolder den kort, og zoomer ud igen. Episoderne finder sted vidt og bredt i Rusland, og her har læseren også gavn af et fint kort på indersiderne af bogen (bogen har også mange fine anskuelige billeder). Vi lærer forskellige "typer" (117) at kende ligesom mange forskellige aktører, alt fra revolutionære helte og disciplinerede partissoldater til det man opfattede som klassefjenden; anklagere, politibetjente og politiske ledere på forskellige trin er også en del af historien. Kulavig bruger i udbredt grad aktørernes eget sprog til at skabe gang i fortællingen, så tidens usikkerheder kommer godt igennem. Vi ser mange episoder, hvor de almindelige borgere har det svært ved at forstå de nye regler: de bliver tit forvirrede, frustrerede og skuffede. Magthaverne havde også svært ved at holde styr på, hvordan det nye system skulle virke, og deres vilkårlige beslutninger hjalp ikke på forståelsen og kommunikationen i samfundet.

Som alle de forskellige episoder peger imod, og som Kulavig konkluderer i bogen, blev det meget tidligt "umuligt for magthaverne at levere de materielle beviser på, at nye og bedre tider var på vej" (402). En personificering af historien er her især egnet til at fange et bredere publikum af ikke videnskabelige læsere, som tydeligt vil se, at de "socialistiske drømmerier" (67) hurtigt blev dømt utopiske. Efterhånden som det sovjetiske projekt udviklede sig, blev det mere og mere nødvendigt at appellere til borgernes loyalitet overfor socialismen med tiltagende terror og propaganda i hele samfundet. De spændende kilder Kulavig har fået fat i og hans fokus på individers erfaringer levendegør denne ellers voldelige historie. Det er lykkedes Kulavig at vise, hvordan forskellige aktører aktualiserede ideologien, som bringer os tættere på en forståelse af, hvad det egentlig var som dog holdt "socialismens drømmerier" i gang så længe det gjorde.

ANMELDELSE

DEN STRIDBARE STALINIST

Chris Holmsted Larsen, *Den folkekære stalinist: En biografi om Carl Madsen*, Gyldendal, 2017, ill., 544 s., ISBN 978-87-02-22035-3.

Af Kim Frederichsen

I 2016 forsvarede Chris Holmsted Larsen sin ph.d. afhandling om en af Danmarkshistoriens bedst kendte og måske mest kontroversielle (men sikker også en af de flittigste) forsvarsadvokater Carl Madsen (1903-1978). Titlen på afhandlingen var "Den stalinistiske systemkritiker", og CHL modtog meget fortjent Arbejderhistorien i 2017 for afhandlingen. Nu foreligger den ombearbejdet til en biografi.

Biografien følger en klassisk vugge til grav skabelon og består af otte kapitler, en epilog, et grundigt og omfangsrigt noteapparat og bibliografi samt et meget nyttigt navnerregister.

Selvom biografens prolog gør meget ud af Carl Madsen som en offentlig person på bekostning af familien, så omhandler første kapitel alligevel barndommen og opvæksten i en grundtvigiansk lærerfamilie i 1900-tallets begyndelse. Da den voksne Carl Madsen så tilbage på den tid, fremhævede han selv, at her fik han grundlagt den kimen, der gjorde ham til en så energisk forsvarsadvokat; til sin sociale indignation, retfærdighedssans og mishag mod magthaverens misbrug af sin position, selvom det naturligvis er nødvendigt at spørge, i hvor høj grad der er tale om en efterrationalisering hos den voksne Carl Madsen. Kapitlet afsluttes med, at den skoletrætte Carl Madsen får sin ikke alt for imponerende studentereksamen.

Fra og med andet kapitel er det da også den

politiske Carl Madsen, der træder frem for læseren med udgangspunkt i indmeldelsen i DKP i 1928. Kapitlet tegner et billede af en tro partisoldat, ikke bare overfor direktiverne fra Komintern, men også engagement som partiets talsmand og problemknuser i en række organisationer som Studentersamfundet, Monde, IAH, DKP studiekredse. Forfatteren tegner et tydeligt billede af en ubetinget loyal partisoldat både i organisationsarbejdet, som debattør og som forsvarsadvokat. Netop i disse forhold træder nogle af de mest tydelige personlighedstræk ved Carl Madsen, den fuldstændig blinde tro på det bolsjevistiske projekt i Sovjetunionen og en ubetinget pligtfølelse til altid og uanset omkostningerne at forsvare udviklingen i Sovjetunionen og samtidig kritisere det vestlige, danske, samfund som udemokratisk, hvorved forfatteren eminent foreviser kommunisterne forvrængede verdensbillede, hvor sort blev hvidt og omvendt. I den forbindelse er det også befriende, at forfatteren ikke tøver med at kalde Stalins Sovjetunionen ved sit rette navn, totalitaristisk.

To begivenheder kom mere end noget andet til at blive toneangivende for Carl Madsens livsanskuelse, arrestationerne og interneringerne af de danske kommunister under den tyske besættelse og det mangelfulde retsopgør efter besættelsen. Sammen med Carl Madsens hjælp til

tyske og polske kommunistiske flygtninge i 1930'erne, flugten fra Horserød og arbejdet i Frihedsrådets arrestationsudvalg udgør de de dramatiske omdrejningspunkter i kapitel 3, hvor CHL også bidrager med en række væsentlige overvejelser om et af de mest omdiskuterede punkter i dansk kommunismeforskning, hvorfor så mange, også ledende, danske kommunister så let lod sig overrumple og arrestere, når partiet efter eget udsagn havde forventet illegaliteten og derfor havde forberedt sig på den.

Retsopgøret selv og især Carl Madsens virke som statsadvokat og uforløste forhåbninger til retsopgøret gennemgås i det følgende kapitel. CHL fremhæver den vigtige pointe, at opgøret skal ses i et større perspektiv af det politiske spil og konflikt, der udspillede sig mellem modstandsbevægelsen og det politiske establishment i den første efterkrigstid, hvilket fik stor indflydelse på de begrænsninger, der kom til at gælde for retsopgørets gennemførelse. Derfor blev retsopgøret trods en overmenneskelig arbejdsindsats et antiklimaks for Carl Madsen med Wright, Thomsen & Kier sagen som det store lavpunkt. Da Carl Madsen blev taget for spirituskørsel, blev det sidste søm slået i retsopgørets kiste.

Efter tiden som statsadvokat vendte Carl Madsen tilbage til sit livs store hverv som kommunistisk partimedlem og sagfører. Igen fremgår det tydeligt igennem kapitel 5, at det politiske engagement gik forud for privatlivet. Den energi, der blev lagt for dagen, tilkom sagen ikke familien. Selv hvervet som en af de mest anvendte beneficerede sagførere blev snarere brugt i sagens tjeneste til at angribe den danske retsstat end arbejde for klienternes frifindelse. Derimod satte han kikkerten for det ideologisk blinde øje når det kom til Sovjetunionen og de østeuropæiske vasalstater. Især DDR kom til at stå centralt for ham. Han opfattede i sin ideologisk betingede kritikløshed DDR som en virkeliggjort utopi, han deltog i østtyske meningspåvirkningskampagner især rettet mod Vesttyskland med anklager om nynazisme og revanchisme, og han fremmede øst-

tyske interesser i Danmark. CHL peger som en meget væsentlig pointe på, at Carl Madsen ligesom de ledende kommunister Alfred Jensen og Ingmar Wagner havde opbygget sine egne netværk af personlige kontakter i DDR, og at de tre DKP'ere på sin vis konkurrerede om at være den øverste modtager af østtysk goodwill.

Bogens sidste tre kapitler tager udgangspunkt i Carl Madsens forfatterskab af juridiske debatbøger med en enkelt undtagelse udgivet på Stig Vendelkærs Forlag. I kapitel 6 omhandles, hvad man kan kalde den populære forfatter. Som med sig sagførervirksomhed brugte Carl Madsen primært bøgerne til at angribe den bestående samfundsorden på bøgernes udgivelsestidspunkt. Det var især tilfældet med de fire første bøger; *Den gode læge* (i første omgang udgivet på partiforlaget Tiden), *En litterær proces*, *Vi skrev loven* og *Proces mod politiet*.

Men fra kapitel 7 ser man, hvordan Carl Madsen både som forfatter og partimedlem begyndte at blive et problem for partiet pga. forfatterskabet, der efterhånden begyndte at udfordre den ellers uangribelige partihistorie, der kun kunne fremstå i form af en accepteret Sandhed. Samtidig kunne Carl Madsen ikke tøjle sin utilfredshed med udviklingen i DKP's politik, der via enhedsarbejdet i Vietnam- og EF-modstandsbevægelserne søgte et nyt parlamentarisk gennembrud. Carl Madsens forståelsesramme af kommunisternes opgave var båret af ultravenstrelinien fra partiets 1928 program. Denne kritik bragte ham sammen med den femte udgivelse *Flygtning 33* der ikke var i tråd med den danske og internationale kommunistiske bevægelses definerede sandhed om den tyske eksilkommunistiske bevægelse i mellemkrigstidens Skandinavien efter nazisternes magtovertagelse, og hans forsøg på at få genoptaget Richard Jensens sag (og dermed spørgsmålet om udfrydsningen af "bombefolkene" fra Wollweber-netværkets sprængning i Frederikshavn af to trawlere solgt til Franco-Spanien i 1938) i et politisk og efterhånden også personligt modsætningsforhold til de ledende partifolk Ib Nørlund og Alfred Jensen (og med tiden

også Ingmar Wagner), der skulle sikre både, at medlemmerne rettede ind efter partilinién, og at den historiske Sandhed blev bevaret.

I bogens ottende og sidste kapitel følger CHL Carl Madsens vej ud af DKP, da Madsen som så mange partimedlemmer før ham måtte sande, at partiet altid havde ret, i hvert fald indtil han selv blev uenig med partilinién. Konflikten kunne kun ende på en måde; i et bittert opgør resulterende i Carl Madsens eksklusion. Vreden blev udtrykt i de sidste to store bogudgivelser *Fortids møre mur* og *Når bladene falder*. Som i tilfældet med andre ekskommunikerede kommunister var eksklusionen et hårdt slag for Carl Madsen, gjorde at han mistede fodfæstet, og muligvis også, at den allerede konstaterede kræftsygdom accelererede. Carl Madsen fandt dog et nyt ståsted, da han dødeligt syg påtog sig at føre christianitternes sag gennem retssystemet, der for en sidste gang gav ham mulighed for at gennemføre et frontalangreb på den danske samfundsorden. Han brugte bogstavelig talt sine sidste kræfter på sagen og døde kort efter dens afslutning i højesteret.

Der er således særdeles meget positivt at fremhæve i Chris Holmsted Larsens biografi om Carl Madsen. Men undervejs rejser der sig også flere spørgsmål og problematikker. Allerede i første kapitel gør forfatteren meget ud af den biograferedes egen selvscenesættelse både i forhold til det bind af selvbiografien, der nåede at udkomme, og i ordningen af det afleverede arkiv, der beror på Det Kongelige Bibliotek, som Carl Madsen selv forventede på et senere tidspunkt ville kunne komme til at udgøre grundlaget for en biografi men som læser savner man både her og senere i biografien, at forfatteren i højere grad, end det er tilfældet, overvejer, hvordan denne selvscenesættelse kan komme til at influere på biografen, og hvordan man som forfatter kan sikre sig mod denne hensigt. Endvidere har Chris Holmsted Larsen, selvom biografien er kronologisk opbygget, en uvane med at springe frem i tiden og derigennem foregribe begivenheder eller holdninger, der ellers afhandles på rette punkt i kronolo-

gien, hvilket fører til et unødigt antal gentagelser af forskellige oplysninger. I flere omgange kommer CHL ind på Carl Madsens forhold til DDR og i den forbindelse også Carl Madsens personlige netværk. Et af disse gik gennem den ofte oversete Foreningen af Demokratiske Jurister, og det er ærgerligt, at forfatteren, der både har haft adgang til SAPMO arkivet i Berlin og i bogen oplyser, at der findes et større tysk arkivmateriale om emnet, ikke gør mere ud af denne forening og dens rolle som frontorganisation for at fremme østlandenes synspunkter gennem aktiviteter i Danmark og ved at sende danske jurister på rejser og kurser til DDR. Ligeledes må det undre, at forfatteren ikke i sin diskussion af Carl Madsens opgør med den øverste partiledelse inddrager, hvordan det pludseligt gik op for Carl Madsen, at det var Alfred Jensen og ikke Aksel Larsen, der bar et betydeligt ansvar for DKP' politik i den første efterkrigstid og deraf manglende bund i retsopgøret, som Carl Madsen forbandede langt væk. Alfred Jensens og Ragnhild Andersens efterladte papirer på Det Kongelige Bibliotek indeholder således en række meget interessante breve fra Carl Madsen, der går fra at være venlige hilsener fra østtyske kurhoteller til at blive hadske personangreb. Sidst men ikke mindst er det tvingende nødvendigt at stille spørgsmålstegn ved bogens titel. Ordet "folkekær" betyder ifølge Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs onlineordbog "populær i den brede befolkning", og er således nært beslægtet med ordet "folkelig", men det virker nu meget usikkert, om Carl Madsen var nogle af delene. For det første tilhørte Carl Madsen et parti, der ofte var udgrænset og ikke klarede spærregrænsen, især fordi det konstant og hele tiden skulle indrette sig efter og forsvare de direktiver og faktiske handlinger, der udsprang fra Moskva. For det andet virker det på baggrund af CHL' analyse mere som om, at Carl Madsen tog en hvilken som helst sag, mere for at anvende den til et angreb på det danske samfund og dets retsinstanser, end en bestræbelse på at få klienten frikendt (selvom ingen forsvarsadvokat naturligvis ville

kunne komme ud på plussiden ved at føre et sådant regnskab), og CHL benævner da også rettelig Carl Madsens metode som en slags totalteater, der vel egentlig også var det Dan Turell efterfølgende hyldede ved Carl Madsen – hans evner som entertainer. For det tredje var han fanget i et verdensbillede præget af DKP's position i mellemkrigstiden, interneringen under besættelsen og det fejlslagne retsopgør efter befrielsen, som ikke vandt genklang i en bredere offentlighed og heller ikke inden for hans eget parti. For det fjerde fandt han efter eksklusion et ståsted og samarbejdsmuligheder blandt grupper og politiske bevægelser (inklusive kristianitterne), der var om muligt endnu mere marginaliserede (om end højtråbende) i forhold til den brede danske offentlighed end DKP. For det femte opnåede hans bøger oplagstal, der oversteg hans egne forventninger, men de blev med få undtagelser ikke modtaget positivt af det ikke-kommunistiske anmelderkorps. Med andre ord savner man som læser en begrundelse for valget af bogens titel, og man kan frygte, at forlagets marketingsafdeling har været inde

over. Selvom det naturligvis er uretfærdig at sammenligne afhandlingen med bogen, så havde den dog en titel, der langt mere ramte Carl Madsens personlighed på kornet.

Et sidste element, der skal fremhæves ved biografien om Carl Madsen er de righoldige og fint udvalgte illustrationer af både fotografier og tegninger, der bidrager væsentligt til bogens udtryk. Forfatteren har haft adgang til et righoldigt i høj grad ikke tidligere anvendt kilde-materiale, og det har han forstået at udnytte på en måde, så det understøtter og styrker teksten.

Chris Holmsted Larsens grundige og vel-skrevne biografi om Carl Madsen er (sammen med for eksempel Morten Møllers bøger) et af de første resultater af et nybrud i kommunisteforskningen, hvor fokus på et solidt kildegrundlag rettes mod medlemmer af DKP, der ofte var kendt i offentligheden uden nødvendigvis at indtage en rolle i den øverste ledelse af partiet. Biografien om Carl Madsen er et hovedværk, der burde stå på bogreolen hos alle læsere af Arbejderhistorie.

ANMELDELSE

I DEN KOLDE KRIGS LANGE SKYGGE

Arne Herløv Petersen: *Skueprocessen. Beskrivelse af en spionsag*. Forlaget Sohn, 2009, 226 sider, ISBN: 978-87-7143-406-4.

Arne Herløv Petersen: *Aktindsigt*. Det Poetiske Bureaus Forlag, 2017, 237 sider, ISBN: 978-87-9334-769-4.

Af Claus Bryld

Forfatteren Arne Herløv Petersen skildrer i sine to bøger den sag mod ham, som anklagemyndigheden førte 1981-82. I begyndelsen af november 1981 blev han anholdt, sigtet for spionvirksomhed efter straffelovens § 108, den såkaldt milde spionparagraf, der kan give fængselsstraf i op til seks år. Efter anholdelsen sad han fængslet i tre dage.

Baggrunden var, at han i flere tilfælde over en næsten 10-årig periode havde spist frokost med sovjetiske diplomater – i virkeligheden KGB-agenter, hvad Herløv angiveligt ikke var klar over. Han havde også flere gange haft besøg af dem i sit hjem på Langeland. Deres navne var Leonid Makarov, Stanislav Tjebotok og Vladimir Merkulov, og de udgav sig for at være presse- eller kulturattachéer. Af gode grunde (dog ikke efter Arne Herløvs mening) fandt Politiets Efterretningstjeneste (PET) disse møder mistænkelige og indledte en overvågning af ham med skygning, telefonaflytning og til sidst også rumaflytning med skjulte mikrofoner i hans hjem.

Resultaterne af overvågningen blev forelagt Rigsadvokaten to gange, og begge gange erklærede han, at de forhold, PET havde fundet frem til, ikke var ulovlige, og at myndighederne der-

for ikke kunne gribe ind overfor Herløv. Heller ikke da PET forsøgte at få en for dem mere gunstig udtalelse fra en jurist i Justitsministeriet, lykkedes det – Herløv havde ikke overtrådt straffeloven. Justitsminister Ole Espersen forbød derfor PET at anholde ham. Men PET optrådte som stat i staten og gjorde det alligevel.

I sine to bøger om sagen, med otte års mellemrum, gennemgår Herløv nu sagen mod sig. Man kan naturligvis sige, at bøgerne er forsvarsskrifter – og det er de – men de er samtidig en fagligt funderet gennemgang af sagen. Arne Herløv er cand.phil. i historie, og bøgerne viser ham som en trænet kildekritiker, en evne, som han også brugte, da han tidligere arbejdede som journalist. Han må derfor tages alvorligt, selvom de fleste behandlinger af den første bog i mainstream pressen og i Center for Koldkrigsforskning (Bent Jensens center) har affærdiget bogen som et utroværdigt partsindlæg (*Skueprocessen*).

Et partsindlæg er der selvfølgelig tale om i begge bøger, men utroværdigt er det så langt fra. Tværtimod vil jeg mene, at det er den hidtil bedste beskrivelse af sagen, langt bedre end beskrivelsen i DIIS-udredningen fra 2005, for slet ikke at tale om den i PET-kommissionens be-

retning, bd. 13, 2009 om "KGBs kontakt- og agentnetværk i Danmark". Herløvs beretning er subjektiv, men det er al historieskrivning: Den store test er, om den behandler kilderne troværdigt og giver en sandsynlig fremstilling af sagen ud fra disse kilder. Og det gør den.

Derfor trækker indledningen til denne anmeldelse også på Herløvs egen beskrivelse af sagen i hans seneste bog, *Aktindsigt*. Den bygger først og fremmest på beretningen i PET-kommissionens rapport og fortæller, at den britiske efterretningstjeneste, MI6, der var blevet vred over en kritisk artikel, Herløv havde skrevet om Margaret Thatcher, sammen med det danske PET besluttede at indlede en såkaldt kontraefterretningsoperation mod ham. Der skulle statueres et eksempel for, hvad man kunne tillade sig af omgang med repræsentanter for fjenden. Foruden en anholdelse skulle det ske ved en pressekampagne, der skulle føres af journalister med kontakt til de to efterretningstjenester. Stadig ifølge Herløv håbede man herigennem at afskrække andre fra kontakter, også lovlige, med østdiplomater.

Trods justitsministerens ordre valgte PET som sagt alligevel at anholde Herløv, og herefter udtalte udenrigsminister Kjeld Olesen i fjernsynet, at der ikke var nogen tvivl om Herløvs skyld (spionage). Justitsminister Ole Espersen fandt sig i det, men da man opdagede, at sagen ikke kunne bære juridisk – begrebet 'påvirknings- eller indflydelsesagent', som man brugte om Herløv, figurerede ikke i straffeloven – og for ikke at belaste Kjeld Olesen politisk gav Ole Espersen så Herløv et såkaldt tiltalefrafald, bilagt en erklæring om, at han måtte anses for at være skyldig. Herløv blev altså erklæret skyldig i 'mild' spionage eller aktivitet som 'påvirkningsagent', selvom der aldrig blev ført en retssag, og han altså ikke blev dømt. Og tiltalefrafaldet var inappellabelt med det resultat, at han aldrig formelt ville kunne blive rensset for de alvorlige anklager.¹

Trods tiltalefrafaldet blev historien dog en propagandasejr for PET og MI6, da sagen blev blæst voldsomt op i både dansk og britisk

presse, og det blev slået fast som en kendsgerning, at det danske politi havde fanget en farlig landsforræder, som i mange år havde arbejdet på opdrag af KGB. I Danmark er disse beskyldninger i nogen grad blevet tilbagevist i pressen – og i høj grad af juridiske eksperter – men det gælder ikke i det store udland, hvor sagen stadig skildres sådan som de to efterretningstjenester gerne ville have det.

Værre er det, at også danske historikere på mange måder har overtaget PETs syn på sagen. Det sker i særdeleshed i det bind af PET-kommissionens beretning, som er skrevet af Morten Heiberg. Her er der tale om en overvejende ukritisk overtagelse af PETs egen opfattelse, uden at Herløv er blevet hørt. At Bent Jensen og hans adepter også har kunnet bruge mainstream-fremstillingen af sagen i deres forsøg på at sværte hele venstrefløjen under den kolde krig siger sig selv. Hans *Ulve, får og vogtere* får også sin bekomst i *Aktindsigt*.

På trods af den dæmonisering, Herløv har været udsat for, og som delvis fortsætter, har han dog holdt sig oprejst. Det er beundringsværdigt. Arrestationen og den giftige pressekampagne i flere år må have været traumatiserende, og de to bøger kan på det psykologiske plan ses om en arbejden-sig-igennem traumat. Men de er som sagt også saglige og giver på en stor vidensbaggrund hans anklagere svar på tiltale. Hør blot:

"Det er ikke landets mest skarpsindige historikere, de forskellige kommissioner har fået til at skrive om sagen ... Og det er til evig skam og skændsel for langt de fleste af de journalister og historikere, der har skrevet om sagen, at de villigt har ladet sig forføre, at de ikke har været i besiddelse af kritisk sans, at de kritikløst har labbet alt i sig, hvad vores lokale Stasi har serveret for dem".²

Trods den skarpe polemik bygger vurderingerne af dem, der har skrevet om sagen, dog på grundige analyser af det kildemateriale, Herløv har haft adgang til – inklusive de to kommis-

sionsberetninger – så der er ikke tale om den slags ad hominem argumenter, som i så rigeligt mål er blevet udøst over ham.

I sit arbejde med den nyeste bog har Herløv haft adgang til PET-materiale om sagen i et, for mig at se, ret stort omfang, og det er på denne baggrund, han kan gennemhulle de tidligere fremstillinger. Men selvom den første bog hviler på et mindre kildegrundlag, forekommer den mig at være den mest sammenhængende, og den er sådan set tilstrækkelig til at få en forståelse af sagen – naturligvis ud fra Herløvs perspektiv – og tage stilling til, hvad der er op og ned i den, eventuelt i en sammenligning med PET-kommissionens beretning. Trods sin uundgåelige subjektivitet virker Herløvs egen beretning faktisk som et bedre stykke historisk håndværk, end det, de unge historikere leverede i de to officielle beretninger. Meget tyder på, at PET selv, blandt andet ved selektering af materiale, har været i stand til at styre denne fremstilling. I alt fald mangler der en kritisk ophavsanalyse af, hvad PET stod for, hvilke kundskaber dens medarbejdere havde om for eksempel marxismen og de forskellige socialistiske strategier med videre. Kommissionens formand, landsdommer Leif Aamand, kom efter dens afslutning for skade at sige til *Information*, at beretningen blot gengav PETs opfattelse,³ og selvom det måske devaluerer beretningen udover, hvad der er rimeligt, er der ingen tvivl om, at han her udtrykte, hvad hjertet var fuldt af. Man kan lige tænke lidt over, at det nu er to af de 'gamle', unge historikere fra PET-kommissionen, som er ved at undersøge grundlaget for den danske deltagelse i Irak-krigen ...

I den anden bog, *Aktindsigt*, er der lovlige mange gentagelser fra den første. Men via sin adgang til dele af PETs arkiv kan Herløv her komme en smule tættere på sagen. Og det bekræfter hans iagttagelser i den første bog: Sagen var en såkaldt kontrafterretningsoperation, som skulle delegitimere venstrefløjen, i alt fald den mere sovjetvenlige af den, og statuere et eksempel for omgangen med østdiplomater. Ar-

bejdet med sagen hos PET, hvor Herløv kun måtte skrive i hånden, men alligevel ved flere besøg nåede en masse, afslører på mange måder de overvågende PET-medarbejders inkompetence. Ikke alene stavede og skrev de dårligt, men de forstod heller ikke de mest almindelige referencer (fra de aflyttede samtaler) til ganske almindelige kulturelle og politiske forhold, der er dagligdags viden for de fleste læsende mennesker. Derfor er der så mange fejl og misforståelser i materialet, at man kommer til at tænke på Shakespeares forvekslingskomedier eller 1960'ernes absurde teater. Det har dog en høj underholdningsværdi, og Herløv forstår at udnytte den, så man må krumme tæer i PET.

Aktindsigt er dog også på andre måder interessant. For den kan samtidig læses som forfatterens selvbiografi for tiden 1972, hvor han lærte den første sovjetdiplomat at kende, til hans arrestation i 1981. Og her stod det skralt til. Det virker, som om Herløv lægger alle kort over sit miserable liv på bordet: Et dårligt samliv med en kæreste – senere hustru nr. to – et massivt og konstant alkoholmisbrug, nabostridigheder, megalomant praleri – som det også var meningen, PET skulle høre – osv., osv. Det er rystende læsning og virker ærligt i al sin hudløshed.

Skildringen af disse personlige forhold skal naturligvis tjene som baggrund for redegørelsen for det mærkelige forhold til KGB-folkene (som Herløv hævder han ikke anede var dette) der løb op i næsten 60 møder og sammentræf. Først og fremmest drak de sammen, og selvom Herløv kun fik enkelte små gaver af dem, havde de ofte alkohol med, når de besøgte ham, eller også gik de til den på et værtshus. Når de talte om politik, var det almindeligt kendte emner, de talte om, såsom international nedrustning (atomvåbenfri zone i Europa). Med hensyn til Danmark fortalte Herløv om forskellige politikere og deres holdninger, vel også om deres holdninger til Sovjetunionen. Men alt sammen banalt og naturligvis lovligt, han havde jo heller ingen adgang til statshemmeligheder. Det hele foregik i fuld

åbenhed, også når PET lyttede med, hvad både Herløv og russerne var klare over.

De skrifter, han udgav, blandt andet vendt imod Margaret Thatcher, skrev han af egen drift, men talte selvfølgelig med russerne om dem. Og den annonce for en atomvåbenfri zone, han satte i et par aviser, finansierede han selv og med venners hjælp, selvom den ene annonce aldrig blev betalt. Da han blev arresteret, blev alt dette (og også en mærkelig sag om desinformation af Nordkoreas regering) brugt mod ham, uden at PET dog kunne pege på en ryggende pistol.

Selvom Herløv går lidt rundt om den varme grød, når det gælder synet på 'den reelt eksisterende socialisme' – han kritiserer således gentagne gange DKP, som hans kæreste var medlem af – er der ingen tvivl om, at han var Sovjetunionen venligt stemt i denne periode. Ellers ville han vel heller ikke have indladt sig med 'diplomaterne'. Han var ikke som DKP'erne totalt blind over for fejl og undertrykkelse i Sovjet, men lige som mange danskere i 1930'erne og begyndelsen af 40'erne var 'tyskvenlige' uden at være nazister, var Herløv altså sovjetvenlig. Det skal i første række forstås som en konstatering, selvom det i dag har klare nedsettende konnotationer (og for så vidt også havde det for de fleste under den kolde krig). Så langt, så godt, eller skidt om man vil. Nogle venstrefløjsfolk så det altså på den måde, og frygten for atomkrig førte en del til at gå imod vestlig atomoprustning og kold krigspropaganda uden samtidig at kritisere Sovjetunionens politik indad- og udadtil. Hans egen forklaring er modstanden mod den amerikanske imperialisme, som den for eksempel kom til udtryk i Vietnamkrigen, som kulminerede med de frygtelige bombardementer af Nordvietnam i julen 1972. Olof Palme sammenlignede dem med de tyske krigsforbrydelser under 2. verdenskrig. Herløvs forlæg for *sin* propaganda var faktisk vestlige, ikke mindst amerikanske aviser lige som Jørgen Dragsdahls artikler i Information var det.

Det er altså ikke det, der generer mig i hele

sagen og gør, at jeg må forholde mig kritisk til Herløvs optræden i 1970'erne. Det generende er, at han i så mange år kunne omgå disse 'diplomater' ukritisk, ja venskabeligt. Efter at han var blevet arresteret, hørte han aldrig et ord fra dem, så det var nok så som så med *deres* udgave af venskabet. Var Herløv smigret over deres interesse for ham (det antyder han selv)? Anede han ikke noget om den fare, han udsatte sig selv for, og også faren for at kompromittere venstrefløjen (åbenbart ikke)? Gik han igennem 70'erne som en drømmer, som ung, naiv idealist, der troede alt var tilladt, bare det var lovligt? Manglede han totalt historiebevidsthed? I *Skueprocessen* henviser han kort til et af kommissionsmedlemmerne, Ditlev Tamms disputats om retsopgøret fra 1984. Men han har næppe læst den, for han henviser flere gange til sin sag som den eneste politiske straffesag i det moderne Danmark. Men efter besættelsen blev hundreder jo idømt lange fængselsstraffe for noget, der minder om det, Herløv foretog sig i 70'erne. Der skulle ikke mere til, nogle gange betydeligt mindre. Og hvis Herløv ikke stoler på den kritik, Tamm fremsætter af retsvæsnen dengang, kan han læse sig til en lignende kritik i Preben Wilhjelm's erindringer, *Man kan sagtens være bagklog*, fra 2015. Kommunisternes arrestation og internering i 1941 er jo også et historisk eksempel på et fundamentalt brud på retssikkerheden.

Så Herløv burde have været advaret. En ting er grundloven, en anden er de faktiske politiske forhold i jernindustrien. Det forstod langt de fleste på venstrefløjen, og det er en gåde for mig, hvorfor Herløv ikke gjorde det. At han ikke forholder sig (endnu) mere selvkritisk på netop dette punkt svækker til en vis grad bøgerne som personlige vidnesbyrd. Naturligvis gjorde drukkenskaben ham omtåget, men i enkelte lyse stunder må han da have overvejet, hvilket eksempel han satte for andre. Til sidst i *Aktindsigt* er der nogle overvejelser herover, men det virker ikke, som om de stikker særlig dyb. Det er svært at be- og erkende, når man er blevet krænket så meget, som han vitterligt er.

At det hele så endte med tiltalefrafald, men under formodning om, at han var skyldig – hvorfor han aldrig får mulighed for at rense sig juridisk – og at hans private dagbøger blev konfiskeret og stadig beror i kopi hos PET eller Rigsarkivet – alt det kan og skal kritiseres som overgreb begået mod ham. Men tilbage står gåden om, hvorfor Arne Herløv i så lang tid

indlod sig med repræsentanter for en fremmed magt, som godt nok ikke direkte truede Danmark, men heller ikke var venligtsindet, og hvis styre allerede dengang blev anset som udemokratisk og undertrykkende på den ‘udogmatiske’ venstrefløj. Er det for meget at ønske sig en tredje bog herom?

FØRSTE SLESVIGSKE KRIG

Karl Marx-Friedrich Engels: *Gesamtausgabe (MEGA) I.* afd., bd. 7. Werke, Artikel, Entwürfe, Februar – Oktober 1848. Redigeret af Jürgen Herres og François Melis. Udgivet af Internationale Marx-Engels-Stiftung, Amsterdam. De Gruyter, Berlin 2016, XVII, 1774 s.

Af Gerd Callesen

I efteråret 2015 vedtog udgiverne af MEGA, at udgaven af alle skriftlige efterladenskaber fra Marx og Engels i fremtiden skulle udkomme i digitaliseret form. Denne beslutning gjaldt dog kun for afdeling III (korrespondancen) og IV (afskrifter fra andre værker, notitser etc.). Bindene i I. afd. (værkerne) vil fortsat udelukkende udkomme i trykt form; i alt drejer det sig om elleve bind, hvoraf "Den tyske ideologi" efter planen bliver det næste. Enkelte bind i IV. afd. vil ligeledes udkomme i trykt form, det seneste bind her er bd. IV/14 – der vil, med andre ord, ikke ske større ændringer i første afd., og II. afd. er helt afsluttet. Hvad resultatet af omlægningen af korrespondance-bindene vil betyde, er ikke afklaret – dog er intentionen at disse skal udkomme digitaliseret som årsbind, idet det første bind i den nye form skal dække året 1866. Bindet er planlagt til at udkomme i slutningen af 2017, og først efter at dette bind foreligger, vil det være muligt at vurdere, om de kommende bind holder den hidtidige standard.

Med dette bind foreligger nu det første af tre bind, der i hovedsagen vil indeholde tekster fra *Neue Rheinische Zeitung* (NRhZ), der udkom i tiden juni til september 1848. De efterfølgende bind i serien er bind 8 og 9 og in-

deholder især tekster fra NRhZ. På de første 30 sider i bind I/7 findes tekster fra ugerne februar til maj 1848, dog ikke Det kommunistiske manifest fra februar 1848. Derimod findes her det første kommunistiske aktionsprogram i 17 punkter med kommunisternes umiddelbare krav (s. 25-26). Den aktuelle situation krævede åbenbart både et princip- og et arbejdsprogram, og begge dele forelå i foråret 1848; det er en opdeling, som har været kendt i arbejderbevægelsen siden da.

Den helt overvejende del af indholdet består altså af tekster fra NRhZ, tekster som Marx og Engels havde skrevet eller bearbejdet. Da artiklerne ikke er signeret har det krævet grundige undersøgelser at afgøre, hvilke bidrag det kan dreje sig om. De to udgivere, begge erfarne og langvarige medarbejdere af tidligere bind af MEGA, er gået omhyggeligt til værks og har i indledningen til hele bindet (s. 914-925) og i de enkelte tekster gjort rede for, hvorfor de anser en given artikel for at være skrevet af Marx og/eller Engels. Deres argumenter virker overbevisende. På denne baggrund er en lang række hidtil ukendte artikler, i alt 125 numre, blevet accepteret som del af deres udgivelser. Andre, ni tekster og en artikelserie, tilskrives på baggrund af indgående undersøgelser

ikke mere Marx eller Engels. Den største del af disse artikler er sandsynligvis skrevet af Georg Weerth, et meget aktivt medlem af avisens redaktion (s. 921-925).¹ Det omfattende nye materiale har gjort bindet til det mest fyldige bind i denne afdeling af MEGA. De nye artikler er i adskillige tilfælde kun bearbejdede korrespondancer overtaget fra andre aviser i ind- og udland.

I det foreliggende bind er det især de revolutionære bevægelser i Italien samt den slesvigske krig, der er årsag til udvidelsen af tekstgrundlaget. Langt den overvejende del af disse tekster stammer fra Engels' hånd. Det var første gang Engels som medlem af en redaktion engagerede sig så intensivt i journalistisk arbejde. Det viste sig hurtigt, at det var et arbejde, der passede ham godt, og som han var god til: han skrev hurtigt i modsætning til Marx, der forberedte sine artikler på en helt anderledes grundig måde. Engels var det eneste redaktionsmedlem, der interesserede sig for militærspørgsmål, han havde praktisk erfaring fra sin værnepligtstid; endvidere havde han et vist kendskab til italiensk og dansk, så valget af, hvem der skulle behandle disse områder, faldt naturligt på ham.

Ser man på artiklerne om den slesvigske krig viser det sig, at Engels i begyndelsen skrev af fra artikler i andre tyske aviser, uden at han selv havde noget egentligt kendskab til forholdene i Slesvig og til krigen. Hans forståelse af krigens udvikling fik kun gradvist et mere sikkert grundlag. Engels kunne imidlertid læse danske (og norske) aviser. Han benyttede sig især af "Fædrelandet", som NRhZ-redaktionen kunne fremskaffe – "Kjøbenhavnsposten" kendte han åbenbart ikke, selv om den avis stod NRhZ politisk nærmere end "Fædrelandet" – også derved, at den radikale avis overtog artikler af NRhZ eller i det mindste bragte citater, så danske læsere har kunnet følge med i udviklingen på den tyske venstrefløj. "Kjøbenhavnsposten" og NRhZ havde oprindeligt en fælles *demokratiske* holdning, som åbenbart stadig bestod i 1848. Senere tog den københavnske avis lidt

efter lidt afstand fra NRhZs synspunkter om krigen, hvilket formentlig vil fremgå af de kommende MEGA bind for tiden okt. 1848 til maj 1849.²

I trit med at Engels dannede sig et klart billede af krigens realiteter, blev hans artikler mere kritiske over for de tyske staters militære indsats. Krigsførelsen imponerede ham ikke, bl.a. beskrev artiklerne meget voldsomme indgreb overfor civilbefolkningen. Men efterhånden ændrede hans vurdering sig, og han gav udtryk for respekt over for de tyske frivillige, hvis indsats han mente kunne ses som en ansats til en revolutionær krigsførelse, hvilket i sig selv sikrede dem Engels' støtte. Her er et af de momenter, hvor Marx og Engels videreudviklede deres politisk-teoretiske arbejde for første gang i lyset af de konkrete situationer, hvilket de senere ofte brugte metodisk i deres arbejde.

Den afgørende faktor i Engels' bedømmelse af situationen var spørgsmålet om, hvorvidt den slesvig-holstenske regering og dens krigsførelse kunne siges at være revolutionær. Det mente han at kunne konstatere, og dermed blev denne krig (i tiden indtil oktober 1848) for ham at se ikke en tysk-national erobningskrig, men en revolutionær krig. Den slesvig-holstenske regering havde vedtaget en række progressive lovforslag, og det var efter Engels' vurdering et mere fremskridtsvenligt udgangspunkt end de, i bedste fald, liberal-nationale holdninger i Danmark og det øvrige Tyskland. I det perspektiv kan det ikke hævdes, at Engels og Marx støttede "tysknationalt krav", som bindets redaktører hævder i en randbemærkning (s. 913). Det, at Engels opfattede den slesvig-holstenske regerings politik på dette tidspunkt som værende "progressiv" underbygges af slutafsnittet i "Manifestet", som fremhæver, at kommunisterne støttede enhver revolutionær bevægelse mod de bestående tilstande og samtidig, at kommunisterne ville samarbejde med de demokratiske partier i alle lande. Dette sidste harmonerer ganske vist ikke med NRhZs forhold til den radikaldemokratiske "Kjøbenhavnsposten", som ville have været den natur-

lige partner for NRhZ. Engels kendte på dette tidspunkt åbenbart slet ikke avisen. NRhZ fik på et senere tidspunkt adgang til den københavnske avis, men brugte ikke den, men fortsat "Fædrelandet" som kilde til de danske forhold (se hertil Erik Germers speciale).

I en artikel 12. august 1848 berettede Engels udførligt, hvad "Fædrelandet" skrev om krigen i Slesvig (s. 576-577). Han understregede ganske vist "vores ringe sympatier for danskerne", men anså det for vigtig nok at bringe disse meddelelser, som ingen anden tysk avis ville bringe. Mere afgørende er nok en artikel fra 10. september (s. 683-687). Engels hævdede her, at den slesvig-holstenske revolution tvang regeringen i Kiel over i en demokratisk politik. Slesvig-Holsten havde nu fået et udkast til en demokratisk grundlov og i det hele taget mere progressive institutioner end det øvrige Tyskland. Revolutionsregeringen havde på dette tidspunkt givet udtryk for at ville fremme en række progressive tiltag. Om Engels' vurdering af denne holdning kunne fastholdes, vil først blive tydeligt, når de to kommende bind med artikler fra NRhZ i tiden okt. 1848 -maj 1849 foreligger – sandsynligheden taler for, at også disse bind vil indeholde adskillige artikler, der hidtil ikke har været kendt som hidrørende fra Marx og/eller Engels.

Udover disse artikler består bindet af en mere udførlig information især om den revolutionære udvikling i Preussen, Italien, Frankrig, Bøhmen og andre lande. Tyskerne havde iflg. Engels altid været på reaktionens side, og krigen i Slesvig-Holsten var den første tyske revolutionskrig, som havde et progressivt indhold. NRhZ støttede derfor krigen mod den danske regering, og avisen bakkede op om de revolutionære bevægelser bl.a. i de ovennævnte lande og områder. Det var hovedsynspunktet, og det var en holdning, der deltes af demokratiske kræfter i Danmark.

Forholdene i Tyskland havde ikke en stor betydning i Engels' og Marx' forfatterskab i disse måneder, men deres kritik af de demokratiske partier er dog udtalt (se for eks. s. 74-78) og

dermed også retningsvisende for avisens aktuelle politik, nemlig kampen for en sammenslutning af de omtrent fyrre tyske stater. Det opfattedes som forudsætning for en føderation på europæisk grundlag.

Bindets tekster omhandler ikke kun de nye artikler i forbindelse med de første måneder af krigen i Slesvig (19 artikler) og de revolutionære udviklinger i de italienske stater (91 artikler), men analyserer f.eks. de polske områder i Preussen, uroligheder i dele af Østrig, senere også i Ungarn. Han beskrev Ruslands rolle som reaktionær hovedkraft – det skyldtes således Zarens indgriben, at den danske helstat ikke faldt fra hinanden – Storbritannien vurderedes som ikke helt så reaktionær som Rusland, men i hvert fald som forsvarer af den bestående orden, og landet fik derfor ligeledes nogle ord med på vejen.

"Indenrigspolitisk", dvs. i de tyske stater, underkastede NRhZ de ofte modsatrettede politiske initiativer adskillige, hyppigt kritiske, vurderinger ud fra "det extreme demokratiske" standpunkt. Der forelå ganske vist ingen manifeste om, hvad der var denne grupperings principielle holdning (kommunisterne havde som anført såvel et princip- som et arbejdsprogram), og der tilkendegaves således i flere artikler en stærk kritik af de svingende holdninger især i borgerskabet i denne politiske formation (Det tyske forbund).

Forholdet til arbejderforeninger – eksempelvis den stærke organisation *Arbeiterverbrüderung* med Stefan Born som formand og *Kölner Arbeiterverein* – var svingende. I dette binds periode var Stefan Born medlem af Kommunisterne forbund og aktiv medarbejder ved NRhZ. I Kölner Arbeiterverein indtog medlemmer af Kommunisterne forbund en ledende position, efter at den første ledergruppe havde måttet flygte fra byen. Også i andre demokratiske og arbejderforeninger havde medlemmer af Kommunisterne forbund en betydelig indflydelse (et register over hvilke arbejderforeninger og andre organisationer der fandtes i tiden, ville have været nyttigt for brugerne).

I betragtning af at Marx i denne periode for første gang havde fuld kontrol over en stor avis, og Engels for første gang arbejdede som journalist, er resultatet ganske imponerende, også når man tænker på Engels' første artikler om krigen i Slesvig. De kunne i avisen for første gang præsentere deres politiske linje over for en bred offentlighed (se feks. s. 861 og følgende). Et andet resultat viste sig i forhandlingerne med typograferne, som på deres første kongres i juni 1848 havde opstillet forskellige krav, herunder generelt at aviser ikke skulle udkomme om mandagen, således at søndagene blev hviledage. Redaktionen, her Marx, gik med til at lade mandagsnumret udgå, hvis de andre aviser i Rhinområdet accepterede kravet (s. 486). Kravet blev imødekommet, og fra 21. august udkom mandagsnumret ikke længere.

Bindet består for en stor dels vedkommende af tekster, som hidtil ikke har været kendt, det gælder også for de to tillæg med dokumenter, som indeholder referater fra forskellige møder (s. 763-814). Indholdet er således betydningsfuldt, også fordi det giver mulighed for forstå

en vigtig periode i Marx' og Engels' liv – ganske vist kun af syv måneders varighed – som må læses sammen med de allerede udkomne bind fra samme tidsrum i første og tredje afd. (værker og korrespondancen 1846-1848). Det ville være fordelagtigt, hvis det kunne lykkes at fremskynde udgivelsestakten.

Noter

1. François Melis: Zur Geschichte der Neuen Rheinischen Zeitung und ihrer Edition in der Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), [Wissenschaftliche Mitteilungen Heft 7], Berlin 2012. Bindet indeholder bl.a. tre artikler om Weerths arbejde i redaktionen, de øvrige artikler undersøger diverse aspekter af avisens historie.

2. Ole Stender-Petersen: Kjøbenhavnsposten. Organ for „det extreme Democrati“ 1827-1848, Odense 1978. Erik Germer har udarbejdet et udmærket speciale, ”Neue Rheinische Zeitungs ekko i dansk presse 1848 til 1849” (KU 2002), der nøje gør rede for NRhZ på netop dette punkt. Men da værket ikke er trykt, kan det ikke bruges i tyske afhandlinger, selv om det er tilgængeligt i danske biblioteker.

SOVJETUNIONENS FALD

Michael Dobbs: *Sovjetunionens Fald. Den kolde krigs slutspil*. Informations Forlag, 2016, 540 sider, ISBN: 9788775145041.

Af Aksel Carlsen

25-året – først for Murens fald og derefter for Sovjetunionens opløsning – burde give anledning til eftertanke. Både om baggrunden for de omvæltninger i Østeuropa, om overvæltningernes karakter og om deres konsekvenser for befolkningen i disse lande – ja og for resten af verden.

Vi har siden disse begivenheder oplevet et massivt ideologisk offensiv mod marxistiske ideer. Omvæltningerne holdes op som afgørende bevis på kommunismen, socialismen og marxismens død og blev endda præsenteret som historiens afslutning. Siden har historiens hjul dog drejet flere gange og vist at kapitalismen befinder sig i sin dybeste krise siden depressionen. Alligevel hedder det sig, også i denne "postfaktuelle" tid, at kapitalismen angivelig er menneskehedens eneste alternativ.

Imens dansk tv monomant fortsætter med blodige skildringer af Stalin og GULAG, har Informations Forlag valgt at udgive en bog af Michael Dobbs (MD), som i over ti år var korrespondent for Washington Post i Østeuropa. Hans bog udgør et mosaik af dramatiske begivenheder i kronologisk rækkefølge. Nogle har han selv været øjenvidne til (Beograd, Gdansk og Beijing). I de fleste tilfælde er det dog beskrivelser af "ti år der rystede verden" (s.12) som

bygger på sekundære kilder. Der er tale om scener fra, hvad MD selv betegner som "kommunismens sammenbrud" (s.9) – en betegnelse skal jeg vende tilbage til.

Vi starter i Beograd ved Josip Titos begravelse i 1980. Synet af sriben af sørgende ældre ledere fra de østeuropæiske lande – disse "marxismen-leninismens ypperstepræster", "spyt-slikkere" og "nulliteter i den kollektive ledelse" (s.10-11) betragter MD som "den antibolsjevikiske revolutions (begyndelse)". Derefter går det slag i slag med begravelserne af Brezhnev, Andropov og Tjernenko, den tragiske nedskydning af det koreanske KAL 007-fly, udpegelsen af Gorbatsjov som ny sovjetisk leder, Geneve-forhandlingerne mellem Reagan og Gorbatsjov, Tjernobyl-ulykken, Moskva august 1991, Sarajevo, Jeltsins statskup i Belovesjskaja-skoven og vi slutter af i Moskva, da Sovjetunionens flag sænkes over Kreml 25. december 1991.

MD er en erfaren journalist. Hans bog byder dog ikke på nye vinkler/spadestik. Han er en af dem, der ikke blot beskrev, men aktivt formede den vestlige opinions billede af Sovjetunionen og de andre lande, der var i færd med opbygning af en statssocialisme. Sjældent er den slags journalister objektive iagttagere. Igennem

bogen skildres mange begivenheder, men vi hører sjældent om årsagen. Om Sovjets invasion i Afghanistan hedder det, at hensigten var at "skræmme oppositionen og genoprette ro og orden (s.31) fordi "de sovjetiske ledere bildte sig ind at de kunne havde købt sig nogle års fred og ro" (s.47). Vi læser intet om USAs forudgående våbenleverancer og aktive støtte til mujahedinerne, som jo faktisk var en afgørende grund til Sovjets indgreb. USA kommer først ind i beskrivelsen senere, når befrieren USA kommer til på den hvide hest og "udvider deres initiativer i Afghanistan for at forstærke det amerikanske forsvar" (s. 202-203).

Når østeuropæiske ledere er samlet i Moskva gives en nærmest karikeret beskrivelse – ud fra forestillingen om at dette er et møde hos "en storinkvisitor" (s. 81). Forløbet bliver også beskrevet derefter, som "... da alle var blevet hørt, slæbte Kremls ledere deres polske modparter [?] afsted til en ny gennemhegling" (s. 83). Ved et andet møde i Moskva anfører MD loyalt: "de sovjetiske ledere (havde) ikke til sinde at invadere Polen undtagen måske som en sidste udvej" (s. 85) og i en fodnote senere – at de "ikke ville anvende væbnede styrker" (s.98). Ikke desto mindre gentages på de følgende 20-25 sider mindst fem påstande om at sovjetlederne alligevel "uafslædigt truede med militær intervention" (s. 86). I bedste fald anføres: "Dokumenter fra Kreml viser..." (s. 85), men uden egentlige kildehenvisninger.

Bogens historiefortælling er heltenes og statsledernes – altså en moraliserende fortælling af den gamle skole. Overordnet er det eliten der er denne fortællings subjekt, både i Kabul, Beograd og Moskva. Eneste undtagelse er begivenhederne i Gdansk, hvor forfatteren selv er til stede og giver et ganske levende billede af situationen på skibsværftet. Men igen – det er Lech Walesa der er i fokus. Det er hans ord, tanker og bekymringer om hans kone Danutas fødselsveer der er i fokus, ikke de grundlæggende årsager til skibsværftstrejken. Senere i bogen er det den tidligere "spytlikker fra Stavropol" (s. 45) Gorbatjov og "sibirieren Jeltsin"

(s. 217), der er i fokus [NB: Jeltsin stammer faktisk fra Ural, som ikke er Sibirien].

Også skurkene er med: Ceausescu, Husak, Gierek, Kania etc. De er [naturligvis] "en apparatjik" (61), de er gamle og trætte, og "kendte for at holde af alkohol" (s. 62). Og i Afghanistan hedder det sig [naturligvis] at den sovjetiske allierede, Babrak Karmal er "forfængelig, en kvæulant" og desuden "kronisk alkoholiker" (s. 39). Det sovjetiske partis politbureau sammenlignes med "en gruppe mafiabosser" (s. 134), og om Jegor Ligatjov hedder det [ganske forudsigtligt] "apparatjikkernes idol" (s. 225) samt at han "havde en puritaners afsmag for uønsk-værdige sociale fænomener som pornografi og rock" (s. 231). Læseren har ingen grund til tvivl om, hvem der er de gode og de onde, og hvem man skal holde med.

Læsere med kendskab til emnet og til den efterhånden omfattende litteratur om omvæltningerne i Øst vil, alt efter temperament, finde bogens fremstilling enten velkendt eller overfladisk, ja endda enøjet. Bevares – det kan være interessant med opfriskning af beretninger om protesterne på Gdansk Skibsværft, Bukarest og Den Himmelske Fredsplads etc. Det har stadig en vis underholdningsværdi og bekræfter de klicheer vore medier dagligt genopfrisker om Sovjet, socialisme og kommunisme. Nye læsere vil sandsynligvis tage bogen som et vidnesbyrd. Og her er det naturligvis forlagets valg af dagsorden mellem oplysningens ideal eller underholdningsindustriens spor.

Bogen kan som elementær opslagsværk være acceptabel. Mindre gavnlige er den altså som tilgang til forståelse af årsag og baggrund. Dertil er den alt for journalistisk. MD leverer ingen dybere forklaring hverken på aktørernes (manglende) gøren og laden eller på kompleksiteten af faktorer, der førte frem til sammenbrudet. Var det virkelig "kun" krav om demokrati og kapitalisme? Eller var det måske snarere ønsket om anstændighed, oprigtighed, om et samfund befriet fra primitiv ideologisk indoktrinering og hykleri? Som tidligere sovjetborger, der også har rejst i andre lande i Østeuropa, er det min er-

faring, at de folk der reagerede, havde vidt forskellige motiver samt at det langt fra var "befolkningerne" der reagerede. Der var – især i Sovjetunionen – ikke noget overordnet folkekrav om at få kapitalisme, men nærmere et ønske om elementær retfærdighed og velstand, samt idealet om noget, der bedst kan betegnes som "socialisme med et menneskeligt ansigt".

Bogens grundholdning er klar, men dens selvmodsigelser er iøjefaldende. Det virker næsten forudsigteligt at blive mindet om at disse landes økonomi var ineffektiv og byggede på et stift system. Men – så slipper pludselig følgende bemærkninger ud: "planøkonomien ... fungerede muligvis rimeligt godt, mens den industrielle opbygning var under udvikling" (s. 111); og om Sovjetunionen i 1960'erne: "Rusland (!) var stadig et fattigt og tilbagestående land, men det tog syvmileskridt på alle områder. De økonomiske vækstrater var høje... (s.151). Og om Tjernobyl-ulykken hedder det først ganske klart: "det var symbol på planøkonomiens fallit" (s. 194). Men senere i teksten antydes, at der var tale om vildledning af ledelsen (s. 196) – hvilket næppe svarer til den nævnte påstand om planøkonomi.

En kritisk læsers utallige spørgsmål eksempelvis om forholdet mellem iboende systemfejl og aktørernes handlen, mellem interne og eksterne forhold etc. forbliver ubesvaret. Nærmest pinligt bliver det, når læseren spises af med betegnelse af den kommunistiske bevægelse som "en sammensværgelse med bandementalitet" (s. 134).

Bogens begrebsapparat er et udtryk for forfatterens verdensbillede. Anvendelsen eksempelvis af to nøglebegreber (totalitarisme og kommunisme) vidner om MDs inkonsekvens og usikkerhed. Hvad angår totalitarisme, så drømmer kun få om at leve under totalitære forhold. Derfor er "totalitær" blevet et skældsord og bruges vel i flæng om magtanvendelse eller om fjerne lande. I ordet totalitær ligger noget absolut: total kontrol over borgerne, ensretning og meningstyrani gennem en totalitær ideologi, der påråber sig at være sandheden.

Inden for vestlig politologi har Brzezinski og Friedrich opstillet seks kriterier/ definerende elementer for totalitarisme. De anvendes ofte til en sondring mellem totalitarisme og autoritære rgimer, f.eks. for en beskrivelse af Stalins Sovjetunionen. Hvad angår definitionen af den post-stalinske tid i Sovjet, Ungarn, Polen etc. er der i den akademiske verden langt fra enighed, oftest tales om autoritære styre, der i visse tilfælde med vestlig alen snarere kunne betegnes som semi-demokratiske.

Hos MD er den overordnede betegnelse af de post-stalinske lande: "totalitær stat". Han indrømmer dog enkelte steder – at der i det ene land efter det andet faktisk fandtes opposition; at Gorbatjov ved at satse på det gamle slogan om "al magt til sovjetterne" egentlig foreslog at gøre op med et-partisystemet (s. 245), hvilket faktisk også skete i hans tid; at "censurregler var afslappede" (s. 232) samt at der blev afholdt valg med flere kandidaters kamp om mandatet. Trods disse fakta fastholder bogen til den sidste side definitionen "totalitarisme", hvormed en ellers erfaren forfatter kommer til at modsige sig selv.

MD er med sine "totalitære briller", typisk for nutidens mainstream journalistik og bogen lægger sig i strømmen af de medieberetninger, der med god grund er blevet betegnet som de regerende kredses (ukritiske) forlængede arm. Næsten analog til nutidens medieomtale af Rusland og Putin. I MDs tilfælde er det Reagans betegnelse af Sovjetunionen som ondskabens imperium og kommunismen som en "totalitær ideologi" der er ledetråden. Journalisten MD glemmer at hans opgave ikke er at propagandere, men at belyse de aktuelle forhold. Han overtager ukritisk Washingtons tese om atomskjoldet / SDI-projektet som "et rent defensivt initiativ" (s. 177) uden at problematisere dette fænomen, som jo i praksis virker som en drivkraft i trusselsbilledet og våbenkapløbet.

Det andet eksempel vedrører bogens anvendelse af kommunisme-begrebet. Igennem historien har det som vision af mange været

omgivet af håb og optimisme, men er i vor tid atter dæmoniseret. Begrebets tilhængere son- drer dog mellem at det enten er betegnelsen af et idegrundlag/ ideologi, betegnelsen af en poli- tisk bevægelse eller af en samfundsvision.

MD omtaler derimod tidstypisk, men mis- visende, perioden med forsøg på opbygning af en statssocialisme i Østeuropa som “under kommunismen” eller om “den sovjetiske [eller polske ditto] form for kommunisme” (s. 161). Ingen af disse lande betegnede dog *deres sam- fund* som værende kommunistiske. I styrets selvforståelse var de hverken objektivt eller sub- jektivt modne til en alternativ samfundsversion. I vestlig propaganda, hvor mistillid til forsøg på alternativer til kapitalismen er iboende, er det dog oplagt at nedgøre en politisk og ideologisk modstander ved at overføre betegnelsen af den- nes *vision* til betegnelsen af en ufuldendt *sam- tid*. Samme form for manipulation oplever vi dagligt i vore medier, når EU i strid med virke- ligheden betegnes som Europa, og Vesten be- tegnes som “den frie verden”.

Når MD overtager Reagans retorik om “en totalitær ideologi”, træffer han et valg og slår autopiloten til, hvilket siger mere om denne journalists tidstypiske, men begrænsede kend- skab til en af verdenshistoriens vigtige *ide-poli- tiske systemer* end om bogens objekt. Bemærkel- sesværdigt hedder det dog, efter gentagende postulater om denne totalitære ideologi (s. 91), at kommunismen havde “forsonende aspekter med ambitioner om et bedre og mere retfærdigt samfund”. Men så følger et hurtigt sceneskift og MD vender tilbage til bogens hovedspor. Og så hedder det “kommunismen kunne kun holde sig oppe i Polen med brug af maskinge- værer og interneringslejre” (s. 105).

Begrebet kommunisme som anvendes af MD, bruges idag mest til stigmatisering af al vestlig samfundskritik og forsøg på alternativ tænkning. Det blev dengang og er siden (mis)brugt som en polemisk negativ konstruk- tion og som almen betegnelse for alt, der i disse overgangssamfund adskilte sig fra Vesten. Og hans tale om kommunismens sammenbrud/

fald er vel lige så lidt oplysende, som Fukuya- mas proklamering af “historiens afslutning”. Som bekendt har Fukuyama senere nuanceret sin påstand. Man kan så håbe at Michael Dobbs har samme format og med tiden gør til- svarende indrømmelse vedrørende påstanden om “kommunismens sammenbrud / fald”.

Forlaget Information har valgt at satse på et til tider læseværdigt, men lidet tankevækkende partsindlæg, uden nye analyser eller nye svar. Forfatteren citerer bøger, dokumenter og an- vender egne interviews. Bogen afsluttes med et omfattende noteapparat og bibliografi- og det er måske bogens største bidrag. Andre forfattere har dog gravet dybere. Læs eksempelvis Kotz & Weir (1997), Strayer (1998), Reddaway & Glinski (2001), Lewin (2005) og Cohen (2009) – samt på dansk ikke mindst Curt Sø- rensens trebindsværk (2013-14).

Fra småtingsafdelingen kan der påpeges lidt usikkerhed i oversættelsen fra russisk. Fysikeren Andrej Sakharov citeres for i en tale i det sovje- tiske parlament at sige “du” til Gorbatsjov – hvilket er en fejl (s. 295). Det gjode han ikke og det gør man simpelthen ikke offentligt blandt dannede russere. Og i sidste afsnit, om kuppet i Belovesjskaja 8. december 1991, som undertegnede i anden forbindelse har forsket i (Carlsen, 2015), er der tale om mindst 5-6 fak- tuelle fejl og hvor MDs betegnelse af Hviderus- lands parlamentsformand Stanislav Sjusjkevitzj som “præsident” (s. 502) er den mest uskyldige.

Afslutningsvis skal det i retfærdighedens navn bemærkes, at anmelderen ikke har læst bogens engelske originaltekst, og kan derfor ikke afgøre, i hvor høj grad nærværende kritik- punkter bør rettes til forfatter eller til den dan- ske oversætter.

Litteratur

- Friedrich, Carl J. and Zbigniew Brzezinski, 1967. Totalitarian Dictatorship and Autocracy (2 edn). Praeger University.
- Carlsen, Aksel V., 2015. Ruslands Sorte Oktober. Forlaget Solidaritet
- Cohen, Stephen F., 2009. *Soviet Fates and Lost Alternatives: From Stalinism to the New Cold War.* Columbia University Press
- Kotz, David & Fred Weir, 1997. Revolution from Above Routledge
- Lewin, Moshe, 2005. The Soviet Century. Verso
- Reddaway, Peter & Dmitri Glinski, 2001. The Tragedy of Russia`s Reforms. Market Bolshevism against democracy. Washington D.C.
- Sørensen, Curt, 2013-2014. Stat, nation, klasse. Forlaget Frydenlund
- Strayer, Robert, 1998. Why did the Soviet Union collapse? Sharpe, NY, London.

ANMELDELSE

FØLELSERNES REVOLUTION

Helena Bergman, Christina Florin & Jens Ljunggren(red.): *Känsloernas revolution. Kärlek, ilska och lycka på 1970-talet.* Appell Förlag, Stockholm, ill., 300 sider, ISBN: 978-91-983275-4-0

Af Karen Vallgård

I de senere årtier er følelshistorien skudt frem med en hast som svampe på en våd sensommerdag. Med utallige nye udgivelser inden for feltet er kvaliteten på bøger og artikler måske ikke så overraskende varierende, og ind imellem virker den følelshistoriske tematik en anelse påklistret eller afsporende for mere væsentlige problemstillinger. Ikke i denne fine og velskrevne nye antologi. Bogen demonstrerer, hvordan følelshistoriske greb kan nuancere vores forståelse af en epoke og kaste nyt lys over ellers velstuderede fænomener. Og at også arbejderhistorie kan fornyes gennem et følelshistorisk perspektiv. Selvom bogen beskæftiger sig med Sverige, er mange af spørgsmålene og pointerne utvivlsomt lige så relevante for den danske kontekst.

Som titlen indikerer, er bogens overordnede tese, at ”de lange 1970’ere” udgjorde en følelsesmæssig revolutionær periode, hvor der skabtes nye forventninger til og kulturelle koder for, hvordan man burde og kunne føle. Frem for kategorisk at be- eller afkræfte tesen afprøver bogens forfattere den gennem en række forskel-

lige case studies, der dækker alt fra seksualitet og samliv til arbejdsrelationer og politisk organisering. Konkret rummer antologien artikler om mobilisering og regulering af vrede på den politiske venstrefløj (Jens Ljunggren), nye idealer om skamfri seksualitet og fri kærlighed (Christina Florin), forsøg på at konvertere negative følelser til positive følelser i forhold til homoseksualitet gennem homofilm (Ingrid Ryberg), følelspolitik i feministiske debatter om ægteskab, samliv og skilsmisse (Helena Bergman), følelsesfællesskab og dyrkelse af solidaritet i den svenske Chilekomité (Yulia Grads-kova), nye forventninger til arbejdsglæde og lykkebringende arbejde (Kristofer Engberg) samt sensitivitetstræning for chefer i erhvervs-livet og den offentlige administration (Linnea Tilleman). Studierne påviser radikale foran-dringer, men også ambivalens og kontinu-itet. Til sammen fremstår de som et over-bevisende vidnesbyrd om, at årtiet med-førte en bemærkelsesværdig omkalfatring af følelseskulturen som helhed. Som Jens Ljung-gren skriver i indledningen, blev følelsernes sta-tus generelt opgraderet i perioden, og almindeli-ge mennesker ekspliciterede nye forventninger til intensiteten, "autenticiteten" og kvaliteten af følelsesmæssige erfaringer i mange dele af tilvæ-relsen.

Flere af kapitlerne kan læses som arbejderhi-storie. Et eksempel er Kristofer Ekbergs kapitel "Alternativ arbejdsglæde", som er en undersø-gelse af idealer for, hvilke følelser arbejdet skulle indebære i hhv. kollektiver på landet i slutnin-gen af 1970'erne og en serie erhvervskonferen-cer i begyndelsen af 1980'erne. Gennem analyse af interviews, konferencereferater og ar-tikler argumenterer Ekberg for, at man i begge sammenhænge dyrkede en relativt ny og "alter-nativ" forventning til arbejdet som kilde til glæde og lykke. Dette repræsenterede samti-dig en kritik af det hidtidige arbejdsliv som fø-lelsesmæssigt fremmedgørende. Imidlertid var der en ret afgørende forskel på kollektivisternes idealer om arbejdslykke, medmenneskelighed og solidaritet i slutningen af 1970'erne og er-

hvervsledernes ditto få år senere: "Kollektivi-sterne positive følelser i og i relation til arbej-det handlede om at skabe meningsfulde [*fullvärdiga*] liv. Konferensernes formål var [...] et andet. Lysten handlede her om at skabe fo-retagsomhed og kreativitet som igen kunne ge-nerere profit." (s. 235, min oversættelse). Ekberg påviser dermed et nybrud i de følelser-forventninger, der blev opdyrket i forhold til arbejdet i 1970'ernes alternative bevægelse, men også hvordan de nye idealer blev omfor-met inden for 1980'ernes mere neoliberale ar-bejdsideologi.

Også Yulia Gradskovas kapitel "Hur solida-ritet blir till" om den svenske Chilekomités so-lidaritetsarbejde er værd at fremhæve for dette tidsskrifts læsere. Militærkuppet i Chile i 1973 vakte stor kritik i Sverige, som også var et af de lande, der modtog flest chilenske flygtninge pr. capita. I sin *oral history*-analyse trækker Gradskova på filosofen Ludger Hagedorns be-grebspar "solidaritet mod" og "solidaritet for". Hun viser, hvordan begge solidaritetsfor-mer spillede en rolle i Chilekomitéens ar-bejde, om end med meget forskellig følelser-mæssig kodning. Solidariteten *med* Chiles be-folkning og Salvador Allende blev mobiliseret gennem positive følelser såsom medfølelse, der blev bestyret af fælles kulturelle aktiviteter som koncerter og madlavning. Solidariteten *mod* Chiles militærdiktatur med Augusto Pinochet i spidsen afgang derimod af negative følel-ser som vrede og indignation, der blev bestyret gennem brug af voldsomme billeder og stærkt emotionelt ladede reportager. Mere overordnet peger Gradskova på, at 1970'ernes internatio-nale solidaritetsbevægelser ikke kun bundede i ideologisk overbevisning, men i lige så høj grad afgang af aktivisters mangefacetterede følelser-arbejde.

Overordnet er antologien usædvanligt velre-digeret. Hvert kapitel fungerer fint som selv-stændige afhandlinger, som læsere med interesse for det specifikke fokus i kapitlet kan gøre brug af. Forfatterne redegør hver især for deres teoretiske udgangspunkt, stiller

klare forskningsspørgsmål, diskuterer de valgte (og ret forskellige) kilders udsagnskraft, indskrives studiet i en større historiografisk kontekst og fremfører et tydeligt argument. Samtidig fungerer bogen også godt som en helhed, der giver et fyldestgørende (om end ikke udtømmende) billede af et årti med store politiske, økonomiske, kulturelle – og følelsesmæssige – forandringer. Forfatterne refererer til hinanden, hvor det er relevant, og der er kun meget få gentagelser. Den overordnede tese binder værket sammen, samtidig med at antologiformen muliggør en mere bredspektret analyse, end en monografi kunne have gjort.

Den teori, der anvendes, er fortrinsvis af klassiske følelseshistorikere som historikerne som William Reddy, Barbara Rosenwein og Peter Stearns, samt sociologerne Arlie Hochschild og Eva Illouz og enkelte affektteoretikere som Sara Ahmed og Heather Love. Det nyska-

bende i forhold til det følelseshistoriske felt ligger primært i ideen om at undersøge ét årti ud fra et følelseshistorisk perspektiv. Det er mig bekendt ikke blev gjort før, men det kunne formentlig sagtens være relevant at gøre i forhold til andre perioder.

Endelig er det visuelle udtryk værd at fremhæve. Bogen er lille med lækker, læsevenlig grafik og høj kvalitetspapir. Foruden den herlige forsideillustration af kunstneren Marie-Louise Ekman rummer bogen mange morsomme, bevægende og tankevækkende illustrationer. Det viser, at selv akademiske udgivelser er vel tjent med ordentligt design – det højner ganske enkelt læseoplevelsen.

Her er kort sagt tale om en stærkt anbefalesværdig bog, der kan være interessant for forskere eller studerende, som interesserer sig for følelseshistorie, for 1970'erne, eller for et af de mange temaer, bogen behandler.

DKP SELV BIOGRAFIER SOM GENRE

Knud Leihøj, *Og sådan var det! Erindringsglimt fortalt til Olav Harsløf*, Performance-design, i kommission hos Academic Books, RUC, 2016, 245 s., ISBN: 9788799593934.

Af Kim Frederichsen

Der er opstået en ny genre i dansk litteratur, der kan kaldes "kommunismeerindringer", og som er selvbiografier skrevet af tidligere medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti. Senest skud på stammen er Knud Leihøj i samarbejde med Olav Harsløf, tidligere rektor ved Statens Teaterskole, hvor Knud Leihøj selv har været ansat.

Både denne og tidligere udgivelser af kommunistiske selvbiografier er skrevet af personer, der befandt sig på forskellige niveauer i den kommunistiske bevægelse i Danmark, men ikke på det øverste ledelsesniveau (omkring partisekretariatet). Som andre eksempler på forfattere til denne type udgivelser kan nævnes Anton Nielsen (*Som bølger af hav I-II*) i 2010, Dan Lundrup (*De satans typografer*) i 2008, Eigil Nielsen (*Med ideen som følgesvend*) i 2013 eller Jørgen Grimstrup (*I folkedemokratiets tjeneste*) i 2011.

Som alle andre genrer har erindringer skrevet af tidligere medlemmer af Danmarks Kommunistiske Parti en række fællestræk eller grundelementer, der kan identificeres fra værk til værk. Selvom hensigten måske ikke så meget er at fremkomme med en skitse til en kollektivbiografisk analyse, vil anmelderen alligevel tillade sig at gennemgå disse grundsætninger, som de fremstår i Knud Leihøjs erindringer, med et komparativt sideblik til ovenstående værker.

Det første element, der går igen, er, at forfatterne tydeligvis har brændt (eller i nogen tilfælde) stadig brænder for den (sovjet-)kommunistiske sag og ikke mindst, at de gjorde den ide eller verdensopfattelse, der herskede i DKP, til deres egen.

Erindringerne, inklusive Knud Leihøjs, følger typisk et temmelig kronologisk forløb over barndom, skolegang, uddannelse til voksenliv, men som sagt med en række karakteristiske nedslag undervejs.

Det andet element handler om opvæksten i fattige kår og mødet med den sorte skole. Ofte er forfatterne opvokset i arbejderkvarterer, som regel i København, med dertil hørende social armod og et møde med et dansk skolevæsen, der lykkeligvis er en saga blot, men hvor det vigtigste pædagogiske redskab var fysisk og psykisk vold overfor eleverne. Knud Leihøjs erindringer indeholder således rystende beskrivelser af tyranniske lærere og et voldsregime.

Det tredje grundelement kommer derfor til at omhandle fagbevægelsen og kampen om herredømmet mellem socialdemokratiet og kommunisterne. For flertallet af forfatterne, inklusive Knud Leihøj, betød mødet med den sorte skole, at de forlod skolesystemet hurtigst muligt for en lærlingeplass i et håndværksfag. Leihøj kom først i lære som bogbinder og efter et op-

gør med sin far i lære som klejnsmed. Leihøjs erindringer indeholder i lighed med andres en lang række eksempler på, hvordan lærlingene blev behandlet, og hos ham, som hos andre, er der en skarp kritik af, at lærlingene om aftenen skulle på skole for at modtage den teoretiske del af uddannelsen. Det blev til lange dage. Efter uddannelsen gik turen rundt til forskellige arbejdssteder. Det storkøbenhavnske område var på den tid en ganske anden med mange industriarbejdspladser, der i dag er forsvundet. Det punkt, der både i Leihøjs og andre af erindringer fylder mest, er arbejdskampen. Det vil ikke bare sige en kamp om løn- og arbejdsforhold mellem arbejdsgiver og arbejdstagere, men i mindst lige så høj grad de meget hårde, ideologiske betingede mellem kommunisterne og socialdemokraterne om kontrollen over de enkelte fagforeninger. Kampen foregik tydeligvis fra klub til klub på den enkelte arbejdsplads og på forbunds niveau. Hvad der går igen, både hos Leihøj og andre, er fremsættelsen af hårde anklager mod de socialdemokratiske modstandere for at stå for meget på arbejdsgivernes side, generelt at være forræderiske overfor arbejdskampen og medvirke til arbejdsgivernes sortlistninger af fagligt aktive kommunister. I det hele taget gør flere erindringsværker meget ud af konflikten mellem de to partier, og Socialdemokratiet fremstår ofte som en ideologisk hovedfjende, hvilket ikke kan overraske, når man påtænker, at partierne ofte kæmpede om de samme stemmer.

For det fjerde kommer erindringerne ind på partilivet. DKP og ungdomspartiet DKU stillede store krav til sine medlemmers aktive deltagelse med et omfattende aktivitetsniveau til følge. Vi hører fra forskellig side om skoling i og udenfor Danmark, fester, kulturelle møder, salg af aviser, underskriftsindsamlinger eller deltagelse i forskellige foreninger, der fremstod tværpolitiske, men reelt var stærkt influeret af kommunisterne. I det hele taget er der på den konto mange væsentlige oplysninger at hente om dagligdagen som DKP medlem.

I tæt forlængelse heraf ligger de to sidste

grundelementer. Den femte grundsætning kan således hedde "Partiet har altid ret". Det fremgår både af Leihøjs og andres erindringer, at nok var man fælles om ideologien og endemålet, men der var alligevel betydelige interne gnidninger og personlige modsætninger i DKP. Som vi skal se nedenfor, har vi at gøre med erindringer skrevet af personer, der af den eller anden grund på et tidspunkt forlod eller blev smidt ud af DKP, men indtil det punkt i erindringerne bliver der loyalt sluttet op om partilinen i forhold til andres eksklusion. For Knud Leihøjs vedkommende drejer det sig om eksklusionen af den gode ven, den berømte forsvarsadvokat Carl Madsen, som han og hustruen Hanne Reintoft forblev gode venner med trods Madsens eksklusion. Der kunne være meget rigtigt i det han sagde i sin kritik, men i sidste ende havde partiledelsen ret, og enighed og demokratisk centralisme (det vil sige loyalitet overfor partiledelsens beslutninger altid) gik forud. Ofte ses ekskluderede som de store skurke, der anklages for at lide af både ideologiske og personlige mangler. Det går igen i andre erindringsværker, både når talen falder både på eksklusionen af Aksel Larsen eller Preben Møller Hansen. Deres brøde, at bryde med partidisciplinen kan aldrig tilgives.

Imidlertid er der kendetegnende træk ved alle erindringsværkerne, og dermed også for Knud Leihøjs, at – måske på grund af standpunktet om tyrkertroen ufejlbarligheden i den kommunistiske ideologi – befinder sig i den heldige situation, at de (til dels med undtagelse af Jørgen Grimstrup) kan skrive, at de aldrig har taget fejl i noget og altid har været dygtigere og mere vidende end deres omgivelser. Derfor er den sjette og sidste grundsætning: "Partiet har altid ret – indtil det tager fejl". Det skal forstås på den måde, at DKP altid havde ret i alle andres eksklusioner, men når talen falder på, hvorfor erindringskriverne måtte forlade DKP, så var det ikke deres, men partiets eller bestemte kredse i partiledelsens skyld. For Knud Leihøj er den dobbelt. Først drejer det sig om hustruen Hanne Reintofts tid som folketingsmedlem for

DKP. Knud Leihøj beskriver Knud Jespersen, Freddy Madsen, Kaj Hansen og Jørgen Jensen som stærkt alkoholiserede, kvindediskriminerende og tyranniserende overfor Hanne Reintoft, og at dette fik hende til at forlade DKP og Folketinget. Siden blev Hanne Reintoft og Knud Leihøj en del af den såkaldte "9bande" og endte med at forlade DKP. Knud Leihøj omtaler i den forbindelse, at han i forvejen var blevet uvenner med ledende DKP'ere, dels pga. sit fagforeningsarbejde, hvor han ikke altid fulgte den udstukne linie, dels pga. hans kritik af valgproceduren for partiets centralkomite. Til gengæld kan han og ligesindede så bryste sig af, at deres opgør med DKP har ført til den flade organisationsstruktur, der i dag findes i Enhedslisten. Man kan spørge sig selv, om Enhedslistens medlemmer deler det synspunkt. Men det er som sagt kendetegnende, at når DKP bliver forladt, så er det altid partiets skyld. Jørgen Grimstrup oplyser, at han forlod partiet pga. utilfredshed med ensidigheden i DKP' fredspolitik. Anton Nielsen, der var aktiv i stiftelsen af Kommunistisk Forum, beskriver mere eller mindre direkte kredsen omkring Ole Sohn som forrædere mod den kommunistiske ide og DKP (især pga. oprettelsen af Enhedslisten) som begrundelse for at melde sig ud, mens Eigil Nielsen omvendt peger på netop passiviteten i DKP, efter partiets indtræden i Enhedslisten, som grunden for at forlade partiet. På sin side kritiserer Dan Lundrup, at modstanderne (han nævner ingen navne, men blandt andre Anton Nielsen ville være et godt bud) for, at de aldrig gav fornyerne (hvis kreds han selv tilhørte) en ærlig chance. Men slutfacit bliver altså, at der var enighed om, hvad målet var, men især på grund af dårlig kemi ikke altid enighed om, hvordan man skulle nå til målet,

og hvem der skulle føre an, men aldrig om selve det ideologiske grundlag.

Knud Leihøjs erindringer følger de ovenfor anførte hovedpunkter til en skabelon for en kommunismeselvbiografisk genre. Men på et punkt adskiller Knud Leihøjs erindringer sig desværre negativt i sammenligning med de øvrige, imidlertid ligger fejlen ikke hos Leihøj, men hos Olav Harsløf, der har gjort Leihøj en bjørnetjeneste ved ikke at røgte sit ansvar for at sikre den sproglige tone i bogen. Det fremgår tydeligt, at bogen bygger på et interview eller en samtale. Det er der sådan set ikke noget odiøst i, men da der trods alt er en forskel på talesprog og skriftsprog, burde Harsløf have gennearbejdet udgivelsen, så den passede til det medie, den er offentliggjort i. De mange samtaleudtryk, vilkårlige spring mellem nutid og datid og en navneliste, der hverken kan bruges som register eller minibiografier om de nævnte personer, der oven i købet synes noget tilfældigt udvalgte, trækker alvorligt ned i læseoplevelsen. Hvis det er forsøg på at få fortælling til at fremstå originalt, så er det så absolut mislykket.

Der er indenfor det seneste årti udgivet en række erindringsværker af danske kommunister. Også Knud Leihøjs erindringer er et væsentligt bidrag til at udbrede kendskabet til de holdninger og bevæggrunde og livsopfattelser, der fandtes hos de mere menige medlemmer af DKP, hvor forskningsinteressen ellers har samlet sig omkring partiets øverste cirkler og skikkelser. Man kan derfor håbe, at dansk kommunismeforskning efterhånden også vil rette mere opmærksomhed mod dette felt, som kunne kaldes hverdagsliv eller dagligdag i den sovjetkommunistiske bevægelse.

EN POLITISERET ANALYSE AF DE RUSSISKE REVOLUTIONER I 1917

Bertel Nygaard, Ernest Mandel, Paul le Blanc og Curt Sørensen: *1917 – Revolution og kontra-revolution i Rusland*, Solidaritet, 2017, 256 s., ISBN: 9788793572003.

Af Kim Frederichsen

Foreningen Solidaritet blev stiftet i 2014 af en kreds i og omkring Enhedslisten. Foruden et tidsskrift af samme navn, står foreningen bag et trykkeri og et forlag. På sidstnævnte udsendtes i år i anledning af 100 året for de russiske revolutioner en antologi om emnet med bidrag af lektor Bertel Nygaard, den berømte belgiske trotskist Ernest Mandel (1923-1995), professor ved La Roche College i Pittsburg Poul Le Blanc samt professor emeritus Curt Sørensen.

Med forlagets politiske-ideologiske profil i mente adskiller denne antologi sig i sin tilgang til emnet således væsentligt fra andre udgivelser, der er udkommet i anledning af 100 års jubilæet for de russiske revolutioner i 1917.

Antologien indledes med en tekst af Bertel Nygaard, der måske bedst kan karakteriseres som en blanding mellem et essay og en introduktionstekst. I det hele taget er essayet karakteristisk for hele værket. Nygaard hævder indledningsvist, at værket skal gøre op med antikommunistisk historieskrivning, men ikke selv blive til en apologi eller et hyldestskrift af den baggrund. Dermed bliver tonen og tendenserne slået an allerede i Nygaards indledende gennemgang af den historiske udvikling før, under og efter Oktoberrevolutionen. For det første overraskes man som læser negativt over

den konstante politisering af positionerne hos historikere, som forfatteren er uenig med, i stedet for at han forholdt sig til deres resultater, for det andet er der et besynderligt fravær af anvendelsen af russisksproget litteratur (må man formode, da der ikke er en eneste notehenvi-sning), for det tredje underkendes Lenins afgørende rolle i, at Petrogradsovjettens Militære Revolutionære Komite overhovedet satte sig i gang, og i den forbindelse må man også spørge, hvor stor betydning det kan have haft, at der var en lang række uenigheder blandt bolsjevikkerne, når det gang på gang var Lenin (efterhånden støttet af Trotskij), der satte sine synspunkter i gennem, og endelig savnes der overvejelser over, hvilken betydning det kan have haft, at Lenin dels gjorde, som han sagde han ville, dels at mange udsagn i sommeren 1917 faldt i en situation, bolsjevikkerne konstant befandt sig i en art valgkamp. Desuden lider introduktionen under flere elementære fejl. Socialrevolutionære er og bliver en fejloversættelse og skulle rettelig kaldes De Socialistiske Revolutionære, der en væsentlig betydningsforskel i de to oversættelser, de liberale partier forlod ikke regeringen med den tredje provisoriske regering, kun statsministerposten, der var ikke meget militært kupforsøg over den såkaldte Kornilov opstand, og hvorfor skulle det ikke

være af afgørende betydning for bolsjevikernes oprettelse af et etpartidiktatur, at den grundlovgivende forsamling blev ophævet, da den ikke ville anerkende bolsjevikernes magtovertagelse, og bolsjevikkerne efterfølgende nedskød en ubevæbnet protestdemonstration af arbejdere og forbød de konkurrerende socialistiske partier. Nygaard er ofte på tynd is, når han skal forklare sin analyse, der mere synes at bygge på et politisk standpunkt end forskningsresultater. Men det kan naturligvis hænge sammen med fraværet af evnen til at anvende originalt materiale på det lands sprog, man har sat sig for at forske i.

Mandels tekst er naturligvis skrevet ud fra hans trotskistiske politiske standpunkt. Han påpeger selv, at han vil foretage et opgør med tre myter, der efter hans opfattelse forfalder historien om oktober 1917 og derigennem bevise, at der var tale om en revolution og ikke et statskup. De tre myter er ifølge Mandel myten om et kup udført af en lille sekt af professionelle revolutionære, at bolsjevikkerne straks forventede at kunne skabe en socialistisk utopisk stat samt myten om, at bolsjevikkerne var en fanatisk partisekt. Mandel mener, den første kan afvises, fordi der var tale om en rodfæstet massebevægelse af arbejdere, at den anden kan afvises med, at bolsjevikkerne tog magten for at gennemføre konkrete mål såsom krigsafslutning og arbejderkontrol, mens den tredje anklage kan afvises ved at se på partiets medlemstal og de interne debatter i partiet før indførelsen af princippet om demokratisk centralisme. Yderligere gør Mandel meget ud af at se oktoberrevolutionen i et internationalt perspektiv som en revolution for fred og afslutning af den igangværende Første Verdenskrig ved at gennemføre startskuddet til en verdensrevolution. Da der heri findes Trotskij's tese om den permanente revolution, gøres der meget ud af de revolutionsforsøg, der mislykkedes i det øvrige Europa, men fiaskoerne (bort)forklares med, at det var de østrigske socialdemokraters skyld, fordi de nægtede at tage magten i Østrig, hvorved der ville kunne være opstået et revolu-

tionært territorium bestående af Bayern, Østrig og Ungarn. I det hele bruges der meget energi på at kritisere socialdemokraterne for ikke at have forsøgt at erobre magten rundt om i Europa i tiden lige efter verdenskrigens afslutning. Det er egentlig en besynderlig kritik, når man påtænker, hvad de socialdemokratiske partier søgte at opnå. Herefter følger en længere gennemgang af de socio-økonomiske forhold i zartidens Rusland, der meget præcist viser, hvorfor samfundsudviklingen gik i retning af social uro og protest. Derefter forsvares udviklingen af bolsjevikernes diktatur med, at Rusland eller ville være endt med et kontrarevolutionært diktatur under ledelse af de tidligere besiddende klasser. Mandel bruger mange sider på at afvise, at oktoberrevolutionens ledere, dvs. Lenin og Trotskij, kan klandres for den masseterror, der blev et resultat af den bureaukratiske kontrarevolution gennemført af Stalin. Til gengæld bliver det derved så meget desto vanskeligere for ham at (bort)forklare, hvordan Trotskij så kunne støtte forbuddet mod de øvrige socialistiske ("sovjet") partier i Ruslands første efterrevolutionsår eller krigskommunismens tvangsrekvisition af korn. De bliver, sammen med Den Røde Terror, behændigt undskyldt med, at det var bøndernes egen skyld i kombination med den fare, der opstod ved udenlandske interventioner i den russiske borgerkrig. Mandel bruger i det hele taget mange kræfter og spalteplass på at forsvare styrets fremgangsmåder og anvendelse af tvangsmidler.

Der er meget, der kunne polemiseres imod i Mandels tekst, argumenter og udsagn, men dels er pladsen ikke til det i en anmeldelse, dels er artiklen oprindeligt udgivet i 1992 før de fleste af de russisksprogede kildeamlinger og fremstillinger, der ville lægge til grund for kritikken. Langt hellere skal det problematiseres, at Mandel dels er så selektiv i sin udvælgelse af de tekster, der ligger til grund for hans analyse, at han konstant anvender andre forfatteres politiske ståsted som et gyldigt argument for at kritisere dem eller afvise deres forskningsresultater, samt at han tydeligvis ikke behersker russisk, og der-

for ikke har kunnet anvende materiale på originalsproget fra land, hvor han har sat sig for at undersøge en bestemt historisk periode.

Den amerikanske forsker Paul Le Blanc tager i sit bidrag udgangspunkt i de værker 4 amerikanske journalister udsendte efter ved selvsyn at have oplevet de tidlige Sovjetrusland og diskuterer herefter forskellige tolkninger af oktoberrevolutionen, der er blevet fremsat i den internationale forskningslitteratur fra mellemkrigstiden til i dag. Når man læser artiklen, synes den egentlig at nå bredt ud og præsentere hovedpointerne hos en lang række historikere, og på den baggrund er den et velegnet redskab til at skaffe sig et overblik over, hvad der er udkommet på det engelsksprogede marked, men igen sker det med problematiske forbehold; igen ser vi en tendens til at politisere mod historikere, som Le Blanc er uenig med, han mangler et elementært kendskab til de almindelige skoler indenfor den angelsaksiske sovjetologi, hans oversigt er i det bedste fald ufuldstændig, da han heller ikke behersker russisk, og derfor ikke nævner noget som helst af den omfattende kildebaserede russiske forskning, der er fremkommet siden Sovjetunionens opløsning. Og da hans artikel oprindeligt udkom i 2016, kan udgivelsestidspunktet ikke anvendes som undskyldning for denne meget alvorlige skavank.

Curt Sørensen ligger i forlængelse af Le Blanc på den måde, at også han gennemgår en række debatter om tolkningen af de russiske revolutioner. Han adskiller sig positivt fra Nygaards tekst ved at have et omfattende noteapparat, men desværre må man som læser igen konstatere, at der ikke synes at være inddraget russisksproget materiale (igen må det formodes pga. manglende sprogkunderskaber). Ellers har Curt Sørensens analyse mange af de styrker og svagheder, der også er gået igen i de øvrige bidrag til antologien, f.eks. en meget præcis analyse af den russiske borgerkrigs forløb og parter, men den samme mærkværdige mangel på vilje til at tilkende Lenins (og for den sags skyld også Trotskijs) afgørende betydning for, at et centra-

liseret politisk parti ledet af de to politikere med den stærkeste vilje til at udføre dets program gennemførte den anden russiske revolution i 1917. Ligesom det er trættende igen og igen at skulle læse whataboutism indlæg om, hvor forfærdeligt magthaverne i Vesteuropa gennem århundreder havde behandlet og undertrykt befolkningen, og at det forhold (som er en korrekt beskrivelse) gør, at man så ikke må kritisere bolsjevikkerne for den terror, de udøvede i forbindelse med opbygningen af sovjetmagten. Minus og minus kan altså ikke give plus på den måde. Eller den grundige gennemgang af Den Store Terror i 1930'erne holdt overfor den manglende vilje til at ville anerkende, at den sovjetiske terror og KZ-lejre tåler en sammenligning med de tilsvarende nazistiske. Denne anmelder må derfor konstatere en stor grad af enighed med Curt Sørensen i hans analyse og gennemgang af udviklingen i Sovjetunionen fra 1917 til 1953 (men man må spørge hvorfor analysen ikke bliver ført videre op), men en betydelig uenighed i konklusionerne, når talen falder på spørgsmålene om betydningen eller vægtningen af intention, ideologiens indflydelse på de sovjetiske ledes valg og handlinger og problemet med at vægte og fremhæve, hvad der kunne være sket, hvis nogle have foretaget sig nogle andre valg, end de rent faktisk gjorde.

Antologien skal derfor anbefales til to formål. For det første for Ernest Mandels artikel (uanset at denne anmelder er lodret uenig i de fleste af hans postulater og konklusioner), der afføder et ønske om, at forlaget mere ville have satset på en udgivelse, der viste hvordan forskellige ståsteder på den ikke-sovjetkommunistiske venstrefløj har italesat, erindret og anvendt 1917 revolutionerne gennem tiden. For det andet som et eksempel til at problematisere, hvordan en gruppe af venstreintellektuelle universitetsforskere (mis)bruger deres stillinger til at drive netop den form for politiseret forskning, som de ellers har travlt med at anklage andre forskerkredse for. Dette problem træder tydeligt frem i antologiens tre øvrige bidrag, men det skal forlaget ikke klandres for.

ANMELDELSE

FÆDRELANDSKRIG 2.0

Niels Bo Poulsen: *Skæbnekamp: Den tysk-sovjetiske krig 1941-1945*, Gyldendal, 2016, 483 s.
ISBN: 9788702183641.

Af Kim Frederichsen

For nogle år siden erklærede den amerikanske litterat Ann Douglas, at Rusland/Sovjetunionen var blevet dybt underkendt på en række områder.¹ Selvom det udsagn på nogle punkter er en polemisk overdrivelse, så må det dog særligt på et punkt siges at være korrekt. Det er når talen falder på Anden Verdenskrig, eller Den store fædrelandskrig, som den kaldes på russisk, og den afgørende indsats for sejren over Nazityskland, som de sovjetiske stridskræfter bidrog med, men som af politiske årsager blev fejlet ind under gulvtæppet i Vesten under Den Kolde Krig og siden har måtte leve i denne uretfærdige forglemmelse. Den danske militærhistoriker Niels Bo Poulsen har i mange år været en af de få historikere, der er gået imod den strøm. Det har resulteret i udgivelsen af bogen *Skæbnekamp*, der er en opdateret og delvis revideret udgave af *Den store fædrelandskrig* (udgivet på Høst & Søn i 2006).²

Bogen er opdelt i 10 kapitler med en tilhørende omfattende bibliografi, noteapparat, oversigt over bogens kort og et register. Bogens i alt 7 kort over frontlinier, grænseændringer og et organisationsdiagram for det sovjetiske partiapparat er et stort plus og støtte for læsningen af bogen, ligesom de mange illustrationer er velvalgte og ligeledes underbygger teksten. Her-

til er det også en glæde at se den fine kvalitet billedmaterialet er gengivet i.

Forfatteren skriver i et flydende og læsevenligt sprog og kommer i bogen i dybden med en lang række aspekter af Anden Verdenskrig i et sovjetisk perspektiv; optakten, militære kapaciteter, baglandet, de besatte områder og ikke mindst efterkrigstiden, der både bød på genopbygning og etableringen af en sovjetisk kanon om den korrekte forståelse af og erindring om Den store fædrelandskrig. Også disse sidste og væsentlige aspekter, der rækker helt frem til i dag diskuteres i værket.

Allerede bogens indledning viser dens store spændvidde i perspektivet, der rækker fra den øverste politiske og militære ledelse til de almindelige russer på gulvet, ved fronten eller på flugt. Heri ligger der også en stor styrke, og læseren bliver straks grebet af de menneskeskæbner, der indledningsvis præsenteres, hvad enten det er en 12-årig pige fra det belejrede Leninograd (hun døde selv som følge af hungersnøden i den belejrede by), en kvinde fra de af tyskerne besatte områder, der siden flygtede mod vest ud fra det argument, at nok var tyskerne slemme, men bolsjevikkerne havde været værre (det var ikke en holdning hun var alene med, men som førte til en massiv flygtningestrøm mod Vest af

sovjetborgere, der flygtede fra Den Røde Hær og truslen om igen at komme under sovjetisk herredømme og dermed endte i de såkaldte Displaced Persons lejre, der opstod overalt i Vesteuropa, og også i Danmark, efter verdenskrigens afslutning) eller en ung lette, der som følge af familiens deportation efter den sovjetiske besættelse af Baltikum meldte sig frivilligt til de nazistiske styrker. Den sidste case study viser også, hvordan Niels Bo Poulsen heldigvis ikke lider af berøringsangst, men i klare og utvetydige vendinger beskriver hvordan sådanne enheder deltog i omfattende jødefølgelser.

Med andet kapitel stilles uret tilbage og NBP undersøger den politiske udvikling i Sovjetunionen forud for krigens udbrud på østfronten i 1941. På det indenrigspolitiske område beskrives indledningsvist Lenins, Stalins og de øvrige ledende bolsjevikkers omfattende krig mod den sovjetiske befolkning gennem tvangsindustrialisering og tvangskollektivisering med deraf følgende hungersnød, udrensninger og i det hele taget forringede levevilkår, der skabte en betydelig folkelig uvilje mod sovjetstyret og kunne så tvivl om befolkningens loyalitet overfor statsmagten i tilfælde af en storkrig. Netop forventningen om at en storkrig var uundgåelig udgjorde grundlaget for sovjetisk udenrigspolitik, kombineret med et ønske om at få den udsat så længe som muligt, indtil man ville være i stand til at vine den. Et af midlerne til at udsætte den så længe som muligt var en zigzag kurs i det bilaterale forhold til Tyskland, fra samarbejdet mellem to internationalt isolerede stater til folkefrontspolitikken og tilbage til Molotov-Ribbentrop traktaten, der, som NBP rettelig konkluderer, var det afgørende skub, der åbnede op for Hitlers angreb på Polen og dermed udbruddet af Anden Verdenskrig. For Sovjetunionen betød denne klassiske imperialistiske politik mulighed for at erobre, besætte og indlemme nyt land som det østlige Polen, de baltiske stater og finske områder i imperiet. Samtidig betød pagten en handelspolitik alliance mellem de to diktaturer, hvor Sovjetunionen øgede sin eksport til Tyskland med

250 procent. Forfatteren påviser fire stærkt interessante forhold omkring den nazistisk-sovjetiske alliance. For det første, at Sovjetunionen forholdt sig stærkt pligtopyldende i forhold til de aftaler, der var indgået med Nazityskland til fordel for den tyske krigsmaskine trods sin officielle neutralitet. For det andet, at Sovjetunionens territoriale aspirationer var meget ens først i alliancen med nazisterne og derefter i alliancen mod nazisterne, samt at de i meget høj grad blev opnået. For det tredje at den lodige historieforskning ikke kan finde dokumentation for, at Stalin i 1941 planlagde en præventiv angrebskrig mod Tyskland. For det fjerde at Stalin sad et hav af advarsler om det nært forestående tyske angreb overhørig.

Med tredje kapitel bryder krigen ud. Igen er der tale om et velgennemtænkt tværsnit af den sovjetiske krigsoplevelse fra de øverste generaler til den menige soldat. Forfatteren påviser, at der ikke helt er hold i den gængse historie om en taktisk og teknologisk tysk hær mod en sovjetisk massehær. Militærtaktisk havde officererne på begge sider draget den nødvendige lære af Første Verdenskrig, og allerede på angrebstidspunktet var det sovjetiske militære isenkram på nogle punkter det tyske overlegent. Men også det hårde klima og den manglende infrastruktur var af stor betydning for udfaldet. Det ændrer dog ikke på det overordnede indtryk, at de sovjetiske styrker for langt størstepartens vedkommende var dårligt trænedede og udrustede, og at erkendelsen heraf endnu ikke var slået fuldt igennem ved krigsudbruddet. Et andet centralt problem for krigsindsatsen var de store udrensninger i den militære ledelse, der væsentligt sænkede kvaliteten af officerskorpset. I forhold til den sovjetiske militære overkommando (Stavka) påviser NBP, at en af de væsentligste forskelle på Hitler og Stalin, der også fik betydning for krigens udfald, var, at Stalin lærte at høre efter sine generaler. En anden og mindst lige så væsentlig forklaring på den sovjetiske sejr var officerernes vilje til at ofre uendelige rækker af sovjetiske soldater for at opnå de militære mål. Og et af kapitlets højdepunkter er netop

beskrivelsen af den menige sovjetiske soldats krigsoplevelse, mens krigens gang skrider kronologisk fremad. De sovjetiske soldaters indsats skal mere ses som drevet af hævnøst og pligtfølelse overfor en eller anden hjemstavn, der ikke var Sovjetstaten end en pligtfølelse overfor Sovjetmagten, uanset hvad de bevarede breve og dagbøger oplyser i bevidstheden og en særdeles velfungerende censurinstitution.

Tyskland besatte et sovjetisk territorium på to millioner km² med cirka 70 millioner indbyggere, eller 40 % af den samlede sovjetiske befolkning ved krigsudbruddet. Alligevel er denne enorme besættelse et ofte overset element, men som er fokus for kapitel 4. Anden halvdel af kapitlet dækker den omfattende partisankrig fra sovjetisk side, som er forståelig, når man ser den situation, de besatte områder befandt sig i. Først blev der fra sovjetisk side gennemført en omfattende den brændte jords politik, hvor de industrivirksomheder og fødevarer, der ikke kunne evakueres, blev søgt ødelagt, og de politiske fanger henrettet. Herefter fulgte den tyske besættelse som et rædselsregime for de tilbageblevne, der af tyskerne blev opfattet som undermennesker, der skulle udbyttes til det yderste. Hertil kom forfølgelser og andre grupper, der var lagt særligt for had af nazisterne, og som førte til et særligt Holocaust i de besatte områder kombineret med deportationer, tvangsarbejde (eller begge kombineret) og brud på konventionerne for behandling af krigsfanger, som tyskerne ofte enten henrettede eller lod sulte ihjel. I det hele taget er der tale om en beretning om udsultning, vilkårlighed og massehenrettelser.

Stalins hjemmefront, baglandet i den totale krig, er omdrejningspunktet for femte kapitel. Den politiske ledelse af landet blev koncentreret i en særlig statslig forsvarskomite, hvor NBP fremlægger den interessante tese, at Stalin iscenesatte det berømte besøg af sine nærmest betroede folk i en deputation for derigennem at få fornyet sit mandat til at lede landet. Forsvarskomiteen stod både for at sikre forsyningerne til hæren og for beslutningerne om at

deportere hele folkeslag som upålidelige (f.eks. tjetjenerne, krimtatarerne eller volgatyskerne). I det hele taget blev skruen af magtmidler overfor den sovjetiske befolkning skærpet, nye typer hemmeligt politi oprettet, og levevilkårene væsentligt forringet. Samtidig betød vægtningen af rustningsindustrien, at produktionen i konsumindustrien faldt betydeligt med rationering, sult og sygdomsepidemier til følge.

Anden Verdenskrigs Store Alliance bekræftede udsagnet om, at min fjendes fjende er min ven. Sjette kapitel behandler alliancen mellem Storbritannien og Sovjetunionen og siden USA, der varede netop så længe som nogen af parterne mente at kunne drage fordel af den, hvorefter den igen blev forvandlet til det gensidige mistillidsforhold fra mellemkrigstiden. Forskellen var blot at to af landene nu var ledere af hver deres blok og således blev de førende parter i en efterhånden global ideologisk systemkonflikt. For Sovjetunionen betød krigstidsalliancen både en mulighed for at modtage stærkt tiltrængte forsyninger fra sine allierede (om end betydningen heraf har været stærkt omdiskuteret i først sovjetisk og siden russisk forskning), dels en mulighed for at erhverve sig de landområder og indflydelsessfærer, som man havde sigtet efter allerede i pagten med Nazityskland. Det er endog rimeligt at hævde, at Stalin fik mere ud af vestmagterne end af aftalen med Hitler.

Syvende kapitel følger Den Røde Hær vestpå og beskriver mødet med ødelagte og affolkede byer og landsbyer. Det betød, at desto længere mod øst civilbefolkningen stødte på sovjetiske soldater, desto mere opfattede de dem som befriere, men desto længere vestpå soldaterne kom, desto mindre blev de sovjetiske tropper opfattet som befriere, og desto større blev den sovjetiske modstand imod dem. Det hang blandt andet sammen med den sovjetiske ledelses udtalte mistillid til den del af befolkningen, der var forblevet i de besatte områder, hvilket førte til endnu en ny udrensningebølge fra det hemmelige sovjetiske politiske side. Også tidligere krigsfanger og tvangsarbejdere blev mødt med

mistro, og mange blev frihedsberøvet. Indbyggertallet i GULag, de sovjetiske KZ lejre nåede således først deres højdepunkt efter afslutningen på Anden Verdenskrig. De største udfordringer eksisterede i områderne vest for den gamle 1939 grænse, hvor der måtte anvendes betragtelige tvangsmidler for at få oprettet eller genoprettet det sovjetiske system, og i nogle områder, som de i Baltikum blev der ført regulær partisanrig mod Sovjetmagten.

Efter krigen påbegyndtes genopbygningen af Sovjetunionen. Dette emne behandles i ottende kapitel. Til stor skuffelse for den sovjetiske befolkning viste det sig, at Stalin ikke havde tænkt sig at foretage ændringer i det politiske og økonomiske system, som der ellers havde været store forhåbninger om blandt almindelige mennesker. Industrialisering med vægt på sværindustrien på et grundlag af kollektivisering af landbruget var den model, der blev fastholdt. Samtidig begyndte den sovjetiske propaganda rettet mod befolkningen at advare om faren for, at en ny storkrig snart ville stå for døren. Derfor må senstalinismen ses som en tilbagevenden til 1930'ernes system.

Bogens to sidste kapitler skal læses i sammenhæng, da de behandler det helt centrale emne om kampen om tolkning og brugen af historien om den sovjetiske deltagelse i Anden Verdenskrig. I det første af dem diskuteres, hvordan krigen blev brugt og italesat af de politiske ledere i Sovjetunionen samt den mindenkultur, der efterhånden opstod, og som skulle tjene til at legitimere kommunistpartiets ret til et magtmonopol. Men mere interessant, især i disse tider af en ny tilspidsning af forholdet mellem øst og vest er kapitel 10, der fokuserer på tolkninger i vores samtid, 75 år efter afslutningen på krigen. Det fremstår tydeligt, at Fædrelandskrigen stadig indtager en hel central placering i russernes kollektive identitet, at magthaverne fortsat spiller på det som et centralt element af den nye statsideologi, der søges fremmet af Putin om behovet for en stærk stat og centralmagt. Endnu tydeligere ses det, hvordan der i dag spilles på erindringer om Anden

Verdenskrig som en kamp mellem godt og ondt, mod fascismen, i legitimeringen af Ruslands erobrerkrig i Ukraine.

Den store ulykke ved Anden Verdenskrig på Østfronten var, at to landes befolkninger forblødte i en konflikt mellem to af de værste totalitære diktatorer i verdenshistorien. I den forbindelse forekommer det derfor mærkværdigt, at Niels Bo Poulsen allerede i indledning konstaterer, at der var tale om et menneskeforagtende diktators sejr over et andet tilsvarende diktatur, og at det sovjetiske diktatur også udførte omfattende forbrydelser under krigen, men samtidig hævder, at det sovjetiske diktatur var "et mindre onde" end det nazistiske. Det må siges at være stærkt tvivlsomt at et sådan argument er realistisk, når man påtænker den omfattende litteratur og dokumentation, der siden 1991 er blevet fremlagt af seriøse russiske og vestlige forskere. Det er i det hele taget en meget uheldig ide på den måde at søge at gradbøje mellem de to totalitære regimer, hvilket også ses af OSCE' parlamentariske forsamlings beslutning i 2009 om at indføre Black Ribbon Day (den 23. august – datoen for Molotov-Ribbentrop traktaten) til mindes ofre for begge regimer. Desværre markeres dagen ikke i Danmark.

Ellers er der få kritikpunkter at rejse mod bogen. Den virker redaktionelt og sprogligt meget velgennearbejdet, så der kun få steder opstår forvirring som følge af formuleringer i teksten. Et af dem findes på side 31, hvor det skaber noget forvirring, at hjælpen til og frigivelsen af et amerikansk skib, der havde været opbragt af tyske marinefartøjer kan fremstå som et pro-tysk neutralitetsbrud fra sovjetisk side.

Forfatteren gør i bogen brug af et omfattende kildemateriale, og da det også indbefatter et stort og væsentligt sovjetisk kildemateriale. Det betyder, at Niels Bo Poulsen i sin bog formår at komme langt længere omkring og langt mere i dybden med både militære og civile aspekter af krigen på østfronten, hvilket placerer hans bog lysår foran andre danske bøger³ om emnet.

Derfor skal Niels Bo Poulsens bog uden forbehold anbefales som hovedværket om Anden Verdenskrig på østfronten: Det er en status, det utvivlsomt vil beholde også i mange år fremover.

Noter

1. Ann Douglas: "War Envy and Amnesia: American Cold War Rewrites of Russia's War", i Joel Issac and Dancun Bell (ed.): *Uncertain Empire: American History and the Idea of the Cold War* (Oxford/New York, 2012), s. 115-139.
2. Anmeldt af Svend Rybner i *Arbejderhistorie* 2008:3, s 110-113.
3. F.eks. Mogens Lund: *Tilintetgørelseskrig: Krigen på Østfronten 1941-45* (2013).

SPØGELSE SJÆGERE I 1800-TALLET

Bertel Nygaard: *Det Røde Spøgelse: Kommunismen og 1840'ernes danske politiske kultur*, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 2014, 243 s., ISBN: 9788787739337

Af Kim Frederichsen

I 1840'erne fremstår i en historisk erindring formentlig primært som årtiet for de borgerlige revolutioner, Junigrundloven og Treårskrigen. Det er lektor ved Aarhus Universitet Bertel Nygaards store fortjeneste at inddrage den hjemlige debat om kommunismen i belysningen og forståelsen af denne centrale periode af Danmarkshistorien. Nygaards bog handler således ikke så meget om de nye kommunistiske (og socialistiske) politiske strømninger, der i øvrigt, som forfatteren dokumenterer, rakte udover marxismen, men mere om, hvordan kommunismen blev opfattet, diskuteret og italesat i ikke-kommunistiske danske kredse.

Bogen er således inddelt i en indledning, 10 kapitler og en navneliste med præsentationer af centrale skikkelser i bogen. Sidstnævnte er af meget stor nytte og værdi for læsere, der som denne anmelder, måske ikke er helt hjemme i perioden.

I indledningen redegøres der for de tidligste kommunistiske ideer og bevægelser opståen i 1840'ernes Frankrig, både rettet mod det franske monarki og for forskellige former for fælles produktion og ejerskabsforhold samt med et sideblik til de tidlige socialistiske strømninger, der mere koncentrerede sig om en social nyordning end for fælleseje. Samtidig tegnes der et grundigt billede af den politiske situation i

1840'ernes Danmark. I første kapitel anvender Bertel Nygaard forfatteren Paul Chievitz' værker til at vise den usaglighed, der grundet elementært manglende kendskab til emnet var blandt danske politiske kredse til spørgsmålet om de nye kommunistiske strømninger. Kapitel følger både de kommunistiske bevægelser opståen og selve ordet "kommunismes" oprindelse frem til den første kommunistiske forsamlings første møde i juli 1840. Herefter går forfatteren over til bogens egentlige hovedtema, reaktionerne på den nye politiske strømning, der var stærkt negative især pga. politiseringen af arbejderklassens sociale nød, og brugen af kommunismebegrebet til at fordømme modstandere af den bestående, enevældige samfundsorden ved at brandmærke og udskamme dem som kommunister. Tredje kapitel sætter fokus på, hvordan de nationalliberale forholdt sig (negativt) til kommunismebegrebet og den indflydelse, standpunktet fik på formuleringen af deres synspunkter for samfundets indretning især i forhold til socialpolitikken. Fjerde kapitel ser på spørgsmålet om den danske kommunistedebat i lyset af den nye selvejende bondestands udfordring af enevældenes samfundsstruktur og synet på landarbejderklassen som en opfattet indre dansk trussel. I femte kapitel undersøges såvel avisen *Kjøbenhavnspostens* syn

på kommunisme som avisens samtidige kritikers anklager om, at avisen førte en pro-kommunistisk linie, hvilket Nygaard afviser. Sjette kapitel fortsætter ad de tidligere kapitlers spor og diskuterer, hvordan mulig kommunistisk indflydelse blev diskuteret og ikke mindst frygtet i forbindelse med de borgerlige revolutioner i 1848. Især fordi de nationalliberale drivkræfter i Danmark nok påberåbte sig at repræsentere "Folket", men ikke af den grund gik ind for almindelig valgret for alle samfundsklasser. Syvende kapitel flytter fokus over på de konservative stemmers angreb på kommunismen og brug af udtrykket til at brændemærke alle politiske modstandere både i forhold til debatten mellem tilhængere af enevælde og konstitutionelt monarki og i spørgsmålet om valgret. I ottende kapitel ses det, hvordan de liberale, der var blevet anklaget for kommunismesympatier af de konservative, argumenterede for, at demokrati og valgret – i hvert fald for selvejende bønder – ville være et effektivt bolværk mod netop kommunismen. Kapitlet kommer også omkring den såkaldte Hippodrombevægelse i København og forskellige andre bevægelser, der blev søgt udstillet og dermed afvist som værende kommunistiske, mens disse kredse selv afviste beskyldningerne. Niende kapitel vender tilbage til spørgsmålet om de nationalliberale og især en midterfløjs kamp for almindelig valgret – for få udvalgte samfundsklasser – og deres kamp for at undgå selv at blive brændemærket som kommunister på den baggrund, blandt andet ved at anvende anklage om kommunistiske tilbøjeligheder mod andre grupper, der lå længere til venstre i tidens danske begrænsede politiske spektrum som et middel til at undgå, at anklagen blev rettet mod dem selv. Det sidste kapitel perspekti-

verer debatten og fordømmelsen af kommunisme blandt ikke-kommunistiser som regel på et grundlag af stærk mangelfuld viden op siden 1840'erne.

Forfatteren har med bogen leveret et vigtigt bidrag til at udvide forståelsen af samfundsudviklingen i 1840'erne, og hvordan kommunistmedebatten påvirkede den. Forfatteren er tydeligvis særdeles velbevandret i stofområdet og tidsperioden, og et af de meget få kritikpunkter, der kan rettes mod bogen, drejer sig således om beskrivelsen af Lenin og bolsjevismen i sidste kapitel, hvor forfatteren helt fejler i analysen af deres politiske program, hvorved dette afsnit fremstår mærkværdigt ude af trit med resten af værket.

Det andet og store kritikpunkt er et dybt hjertesuk rettet til forlaget. Der har af uforståelige årsager både i den danske og internationale forlagsverden i de seneste år været en tendens til at placere fodnoter, der jo ofte er henvisninger, alle andre steder end i bunden af siden, hvor de rettelig burde høre hjemme. I dette tilfælde har forlaget valgt at placere noterne som slutnoter efter hvert kapitel, hvilket giver en ulidelig masse bladren frem og tilbage, når også navnelisten, der er placeret bagerst i bogen skal konsulteres, hvilket alvorligt skæmmes læsevenligheden.

Dette til trods skal bogen anbefales for sine fine og grundige analyser af, hvordan kommunismebegrebet opstod og fik indflydelse på den politiske udvikling i 1840'ernes debat i Danmark på trods af fraværet af egentlige kommunistiske danske politikere, men fordi tidens centrale politiske skikkelser og debattører savnede et hvert kendskab til begrebets indhold og derfor jagtede et spøgelse.

SFAH'S BESTYRELSE

Henning Grelle, tlf: 29 46 81 49, e-mail: grellehenning@gmail.com (formand)
Christian Holtet, email: christian.holtet@gmail.com
Christoph Klinger, tlf: 51 55 58 97, e-mail: christophklinger@live.com
Jesper Vestermark Køber, tlf: 22 86 08 64, e-mail: jespervestermarkk@gmail.com
Katrine Madsbjerg, tlf: 30 33 87 53, e-mail: katrinemadsbjerg@gmail.com
Mads Bruun Pedersen, tlf: 41 67 70 49, e-mail: mbp@def.dk
Nils Bärenholdt, tlf: 50 94 45 57, e-mail: nbarenholdt@gmail.com
Peter T. Christensen, tlf: 23 33 55 69, e-mail: petoch@gmail.com
Sarah Noes, tlf: 20 97 25 56, e-mail: sarah.noes@hotmail.com
Solveig Pedersen, tlf: 29 29 60 73, e-mail: solped@youmail.dk

REDAKTIONEN AF ARBEJDERHISTORIE

Anders Dalsager, 31151979, email: ada@sa.dk
Anette Eklund Hansen, 20160834, email: Anette.Eklund@gmail.com
Bent Gravesen, 39565174, email: gravesen.bent@gmail.com
Charlie Krautwald, +4542783031, email: charlie.krautwald@uia.no
Iben Bjørnsson, 51298591, email: ibenbjoernsson@gmail.com
Jesper Jørgensen, 35245490, email: jjo@arbejdermuseet.dk
Knud Knudsen, 98182961, kk@cgs.aau.dk
Nina Trige Andersen, 20885930, email: nina.trige.andersen@gmail.com
Thomas Wegener Friis, 65316102, email: twfriis@hist.sdu.dk
Astrid Elkjær Sørensen, 31709131, email: astrid.elkjaer.soerensen@regionh.dk

ANMELDEREDAKTIONEN

Chris Holmsted Larsen, 20341349, holmsted@ruc.dk
Cecilie Bjerre, 42426890, email: cbjerre@sdu.dk
Nils Bärenholdt
Kim Frederichsen, 21477559, email: nk375@hum.ku.dk

REFEREEPANEL

Danmark

Hans Aage (RUC), Hanne Abildgaard (KB), Torkil Adersen (Danmarks Tekniske Museum), John Bertelsen (tidl. Videnscenter for Specialpædagogik), Jacob Bjerring-Hansen (Bornholms Museum), Allan Borup (KU), Claus Bryld (RUC), Peter Bugge (AU), Gerd Callesen (tidl. ABA), Lars K. Christensen (Nationalmuseet), Niels Finn Christiansen (KU), Ning de Coninck-Smith (AU), Carina Dalgas (KU), Keld Dalsgaard Larsen (Museum Silkeborg), Jens Engberg (tidl. AU), Søren Federspiel (CBS), Peter Frederiksen, Jan Friis, Carsten Frimand, Jørgen Goul Andersen (AAU), Christoffer Green-Pedersen (AU), Henning Grelle (Arbejdermuseet & ABA), Lise Lotte Hansen (RUC), Peer Henrik Hansen (Koldkrigsmuseum Langelandsfort), Olav Harsløf (RUC), Søren Hein Rasmussen (tidl. AU), Merete Ipsen (Kvindemuseet), Niels Jul Nielsen (KU), Caspar Jørgensen (KUAS), Lars Jørgensen (Tidl. RUB), René Karpantschof (KU), Hans Kirchhoff (tidl. KU), Michael Kjeldsen (RUC), Søren Kolstrup (tidl. SDU), Karl Christian Lammers (tidl. KU), Bo Lidegaard, Leif Littrup (KU), Karin Lützen (RUC), Anders Mathiesen (RUC), Flemming Mikkelsen (KU), Laila Ottesen (KU), Lykke L. Pedersen (Nationalmuseet), Hans Uwe Petersen (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Klaus Petersen (SDU),

Anna-Birte Ravn (tidl. AAU), Bente Rosenbeck (KU), Marianne Rostgaard (AAU), Mogens Rüdiger (AAU), Steen Scheuer (SDU), Rune Stahl (KU), Erik Strange Petersen (tidl. AU), Therkel Stræde (SDU), Morten Thing (tidl. RUB), Jytte Thorndahl (Energimuseet), Anne-Lise Walsted (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Anette Warring (RUC), Inger Wiene (Københavns Bymuseum), Poul Villaume (KU), Niels Wium Olesen (AU).

Finland

Tauno Saarela (Helsingfors universitet)

Norge

Åsmund Egge (Universitetet i Oslo), Knut Einar Eriksen (tidl. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek/Universitetet i Oslo), Sven G. Holtsmark (Institutt for forsvarstudier).

Sverige

Stellan Andersson (tidl. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek), Lars Björnin (tidl. Södertörns högskola), Drude Dahlerup (Stockholms universitet) Urban Lundberg (Instituttet för Framtidsstudier), Michael F. Scholz (Uppsala Universitet), Klas Åmark (Stockholms universitet).